

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 3 Sayı: 1 Şubat 2020

ss. 241-294

Makalenin Geliş

Tarihi

31/01/2020

Makalenin

Kabul Tarihi

27/02/2020

Yayın Tarihi

28/02/2020

BİR GÜZELLİK UNSURU OLARAK FUZÛLÎ'NİN GAZELLERİNDE SAÇ

Erdoğan ULUDAĞ¹

ÖZET

Sevgili divan şiirimizin başkahramanıdır ve divan şiiri büyük ölçüde onun etrafında örülmüştür. Yüz yıllar boyu varlığını sürdürmüş divan şiirimizin en temel unsurudur sevgili. Onun en büyük özelliği, aşığının ya da âşıklarının akıllarını başlarından alacak derecede olan güzelliğidir. Divân Şiiri'nde güzellik, şairlerin en çok kullandıkları kavramların başında gelmektedir. Güzellik, şiirde teşbih ve mecazlar eşliğinde çeşitli ve renkli hayallerle işlenir. Klasik edebiyat estetiğinin vazgeçilmez unsuru olan sevgili, her yönüyle güzelliğin zirvesi olarak algılanır. Sevgiliyi güzel kılan vasıflardan en önemlisi, ilk göze çarpan unsurlardan biri olmasından dolayı saçtır. Sevgilinin güzellik unsurlarından en çok üzerinde durulan saçın bu önemi, yüzün güzelliğini daha da artırmasından kaynaklanmaktadır. Saç, âşığı sevgiliye bağlayan ve onu çok fazla etkileyen bir özelliğe sahiptir. Saçlar, âşığı cezbeden aynı zamanda da eziyet eden özellikleriyle karşımıza çıkar. Âşıklar için saçlar yakalanmaktan, bağlanmaktan kaçılmayacak bir güzelliktedir. Âşıkların hem saça bağlanmak istedikleri hem de bağlanmaktan dolayı şikâyet ettikleri görülür. Divânlarda zülf, mû/mûy, gîsû, kâkül, perçem gibi isimlerle de anılan saç; genel olarak şiire şekil, koku, renk ve diğer benzetme yönleriyle konu edilir. Bu özellikleri nedeniyle saç âşığın gönlünü çelen, onu kendine bağlayan bir cazibe kaynağıdır. Bu makalede genel olarak saçtan

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü
Türkçe Eğitimi A.B.D. uludag25@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-4541-3787

bahsedildikten sonra, *Fuzûli Divânı*'nda yer alan 303 gazeldeki saçla ilgili görünüşler ele alınmış, beyitler nesre çevrilerek değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fuzûli Divânı, gazel, güzellik, saç, aşk.

HAIR AS AN ELEMENT OF BELOVED'S BEAUTY IN FUZÛLİ'S GAZELS

ABSTRACT

Lover is the heroine of our divan poetry. In other words divan poetry was built around it mainly. Lover is the chief feature of divan poetry which had been survived for centuries. The most important feature of the lover is her beauty which will blow her lover or lovers' mind away. The concept of beauty in Divân Poetry is one of the concepts that the poets used most. Beauty is processed in various and colourful dreams along with metaphors and similes in poem. The darling that is essential element of Classical Literature aesthetics is perceived as the pinnacle of beauty in all its aspects. The most important feature in beloved is hair as it is the first striking element. This importance of hair, the most emphasized the element of beauty in beloved, stems from that it increases the beauty of the face further. Hair has a property affecting lover very much and binding lover to beloved. Hair is seen in the characteristics of suffering at the same time attracting to the lover. Hair has a beauty for lovers inescapable of being caught, being affined to. Lovers are seen both to wish to affine to hair and to complain to do so. Hair, which was named such names as zûlf, mû/mûy, gîsû, kâkûl, perçem in divans, is generally mentioned with its form, scent, color and some other peculiarities. In view of these features, the lover is charmed and falls in love by the beauty of hair. In this article, after referring to hair in general similes, we researched views regarding 303 gazels in Fuzuli's Divân, and assessed the couplets translated into prose.

Keywords: Fuzûli's Divân, gazel, beauty, hair.

GİRİŞ

Şiir yazmak, bir bakıma şairin şahsî duygularını görselleştirmesi, yazıya dökmesidir. Şairin bu amaca ulaşması için için ortaya koyduğu şiir de bu eylemin resmedilmiş hâlidir. Şair bu resmi oluştururken çeşitli semboller kullanır. Kelimelerin daha çok mecaz anlamlarıyla oluşturulan bu semboller, şairin dış dünyaya yönelik algılarını yansıtan en önemli vasıtalarlardır. Ancak Divân şairlerini ve eserlerini değerlendirirken onların gelenek tarafından sınırlandırılmaya tabi tutulduklarını da gözardı etmemek gerekir. Zirâ Divân

Şiiri belirli bir terminolojide ve yine belirli duygu, düşünce ve hayal dünyası etrafında gelişen bir edebiyat geleneğidir. Şairler, bu geleneğe ait nazım şekilleri arasında çok önem arz eden gazellerde idealize edilen aşk konusunu ele alırken mazmunlar, mecazlar ve söz sanatlarıyla konuyu daha özgün işlemeyi amaçlarlar. Eski kaynaklarda “nükte” karşılığında kullanılan mazmun, edebiyatımızda doğrudan söylenmeyip zımnen işaretlerle, imâlarla söylenen şey demektir. Mecâz anlamında da kullanılan mazmun, şairle okuyucu arasında yapılmış bir ön anlaşmadır ve benzetmelere dayanır. Örneğin şair saçtan bahsedecekse; “zülûf, kâkûl, mûy, perçem, gîsû, turrâ” der. Şairler birbirlerinin kullandığı mecazlardan sevdiklerini alıp işlemişler, beğendiklerine ilaveler yaparak zenginleştirmişlerdir (İpekten, 1993: 9). Dîvân Şiiri’nde görülen bu hususiyet çerçevesinde sevgilinin kendisinin veya ayrı ayrı güzellik unsurlarının teşbih ve istiâre yoluyla çeşitli unsurlara benzetilmesi, bu edebiyatın belirgin özelliklerindedir. Söz konusu benzetmeler Dîvân Şiiri’nin klâsikleşmiş mazmunları olabileceği gibi kimsenin kullanmadığı benzetmeler de olabilmektedir. Bu ortak tavrın içinde şâirleri farklı kılan ise, klasik olarak addedilen mazmun ve teşbihleri farklı his ve hayal tablosu ile ortaya koymalarıyla ilişkilidir. Tamamen şairin tasavvuruyla ortaya konulan bu benzetmeler şairlerin şiir anlayışlarını belirlemede önemlidir (Yağcıoğlu, 2009: 225-226).

Dîvân Şiiri’nde şairlerin en çok kullandıkları kavramların başında güzellik gelmektedir. Güzellik, şiirde teşbih ve mecazlar eşliğinde çeşitli ve renkli hayallerle işlenir. Şairlerin güzellik kavramını somutlaştırmak için kullandığı maddî ve manevî unsurların kendi zamanlarında güzel olarak telakki edildiği muhakkaktır. Ancak, istisna bazı beyitler dışında şairlerin işlediği güzellik çoğu zaman insan güzelliğidir. Genelde hayatın, özelde klasik estetiğin vazgeçilmez unsuru olan sevgili/kadın her yönüyle güzelliğin zirvesi olarak algılanır. “Şiir mi sevgiliden doğmuştur yoksa sevgili mi şiirle var olmuştur?” muammasına cevap olarak denilebilir ki; sevgili, eskiden beri şiirin en büyük can damarlarından biri olmuş, şiir ise –bir kadın güzelliğini ele alıyorsa eğer– daha zarif, daha nazenin ve de latif bir hâl almaya başlamıştır. (Eren, 2010: 2) Sevgili, melahat, eda naz, işve, cilve, nazar, gamze gibi davranış merkezli özelliklerinin yanı sıra fizikî yönüyle de güzelliğin merkezi olmuştur. Saç, göz, kaş, yanak, dudak, ağız, ayva tüyleri gibi yüz ve çevresine ait unsurlar ile miyân/bel, sîne, el, bacak gibi beden ve endâma ait unsurlar da sevgilinin fizikî yönünü teşkil eder (Tanyıldız, 2009: 976).

Sevgiliye ait güzellik unsurlarının işlendiği beyitlerde, saçın en çok kullanılan tahayyül ve tasavvura konu edilen hususların başında geldiği söylenebilir. İçinde bulunduğu hâl, vasıf ve bilhassa diğer unsurlarla münasebeti

bakımlarından ele alınmaktadır. Mû, müy kelimelerinin saç mevhumu içinde mütalaa edilişleri onların bazı beyitlerde ya tamamen saç yerine kullanılmaları, ya da saç kelimesi zikredilmemiş olmakla birlikte mahiyetini vermeleri dolayısıyladır (Tolasa, 1973: 152). Saç haricinde kullanılış yoğunluğuna göre yüz, yanak, göz, dudak, ben, kaş, çene, ağız, ayva tüyleri ve alın sıralanır. Şairler güzellik kavramını mümkün olduğu kadar çok, hatta mümkün olanın da üzerinde bir yüceltmeye tabi tutarlar. Güzellik üzerine görüş ve düşüncelerini daha ziyade benzetmeye dayalı ve mecazlı ifadeler içinde verirler. Bunun için de mübalağa, teşbih, hüsn-i ta'lil sanatları başta olmak üzere edebî sanatlardan da fazlasıyla istifade ederler.

Günümüzde ve geçmişte saç, en fazla önem verilen, en çok harcama yapılan güzellik unsurudur. Zirâ saç insan vücudunun en üst noktasında bulunur ve ilk göze çarpan unsurdur. Saçı anlatmak için kullanılan sıfatlar da oldukça bol ve çeşitlidir. Saçın şekil özelliklerinin nasıl olduğuna dair, birtakım tanım denemeleri yapan, bilgiler ihtiva eden eserler de vardır. Sevgilinin güzellik unsurları üzerine yazılmış olan eserlerden; *Enisü'l Uşşâk*, *Mihr ü Müşteri*, *Gül ü Bülbül*, *Miftahü't-Teşbih*, Hüsam bin Mustafa el-Belgradî'nin risalesi saç ve saçın sıfatları anlatılarak başlanan eserler arasındadır (Şahin, 2009: 15).

Bunların başında, XIV. Yüzyıl Fars edebiyatının en kuvvetli kaside şairlerinden biri olarak kabul edilen Şerâfeddin Râmî'nin, sevgiliye ait fiziksel unsurları tasvir ettiği *Enisü'l-Uşşâk* adlı eseri gelmektedir. Fars edebiyatında türünün ilk örneği olan ve Arap edebiyatında yazılmış aynı türdeki eserlerden oldukça önemli farklılıklar gösteren bu çalışma, kendisinden sonra yazılacak eserlere kaynaklık etmiştir (Gürbüz, 2010: 244). Râmî adı geçen eserinin "*Müy Bâbi*"nda saçı güzellik ülkesinin sultanı olarak tanımlayıp, saçın mu'akkad, müca'at ve müselsel olmak üzere 3 şekli olduğundan bahsetmiştir. Bunların bütününe *müy*, *gîsû*, *zülfiya* da *turrâ* denildiğini fakat bunların aralarında bazı farklar olduğu belirtmiş ve örnek beyitlere yer vermiştir. Râmî'nin, *Enisü'l-Uşşâk* adlı eserinde genel itibariyle dört bölümde ele aldığı saçla ilgili yaptığı tanımlamalar şöyledir: "*Kulak arkasından uzanarak güzellerin boyunlarına dolanan saçta "gîsû", omuza dökülen saçın yüzü kapamaması için enseden bağlanan şekline "turra", yüzün çevresinde sanki gül bahçesinde halkalanmış yılan gibi görünen saçta "zülfiya", sevgilinin belini bir kemer gibi saran saçta "müy" denir* (Karabey vd., 1994: 6-12).

Konuyla ilgili bir diğer kaynak ise XVI. yüzyıl şairi Mu'îdî'ye ait olan *Miftahü't-Teşbih*'tir. Râmî'den etkilenmekle beraber beyit örnekleri açısından yerlilik arz eden *Miftahü't-Teşbih*'te Mu'îdî: Güzellik mülkünün başkanının "müy" olduğunu ve onun üstünde nesne olmadığı için ilk önce saçın sıfatları

üzerinde durduğunu söyleyerek ve tüm saç şekillerini mûy başlığı altına toplayıp “...bilmek gerektür ki mûy dört kısımdur” cümlesi ile dört türlü saçtan bahseder ancak, bu şekillerin sadece üçünün (zûlf, gîsû ve mûy) ad ve açıklamalarından söz eder (Erünsal, 1988: 224-230). Saçın, şekli yapısı yönüyle gerçek ve mecâzî anlamda şiire yansması da dikkat çekicidir. Râmî, Arap kültüründe [diğer kültürlere etkisi açık] saçın; renk ve şekil bakımından 33 ayrı sıfatla belirtildiğini ifade eder. Bu sıfatlardan 11 tanesinin Arapların konuşma diline yerleşmiş olduğunu, 11'inin de yalnız Arap şair ve yazarların eserlerinde yer aldığını söyler. Geri kalan 11'i ise yazara göre Araplar dışında kalan Fars ve Türk milletleri tarafından kullanılmıştır (Tanyıldız, 2009: 976-977).

Hüsâm bin Mustafa el-Belgradî, “*Mahubun Azasına İtlak Olunan Elfaz*” adlı risalesinde, güzellik şehrinde önde gelen kıvırcık saçın, dilberlerin başında olup, onun üstünde bir şey olmadığından dolayı birinci kısmı saça ayırdığını belirtir (Eliaçık, 2008: 57-67). Saç şekli, rengi ve kokusuyla sevgilinin güzellik unsurlarının en üstün tutulanı, güzellik ülkesinin başta bulunan padişahıdır. Saç için sevgilinin âşığa en çok tesir eden güzellik unsurudur diyebiliriz. Dağınık, karışık, kıvırcık ve örülmüş şekli, uzunluğu, siyah rengi ve kokusuyla birçok unsurla benzerlik gösterir. Saç için siyahlık değişmez vasıf olduğu için, teşbih olunduğu kokulu maddeler ve nebatlar da siyah veya koyu renktedir (Arı, 1987: 61-62). Şairlere göre siyahtan başka daha güzel bir renk olmadığı için, saç çoğunlukla siyah olarak ele alınır. Bu siyahlıktan hareketle aya ve güneşe benzeyen yüz arasında bir tezat yapılır. Saçın siyahlıkla ilgili pek çok kelimeyle tavsif edildiği görülür.

Saç için siyah renk Dîvân şairleri tarafından vazgeçilmez bir özellik olsa da zaman zaman sarı saçtan bahseden şairler de olmuştur. XVIII. yüzyıl şairlerinde “sarı saç”a daha fazla tesadüf edilir. Dîvân Şiiri'ne pek çok yenilikler getiren Nedîm'de bunun en güzel örneklerini görmek mümkündür. Dîvân Şiiri'nin büyük gazel şairlerinden Bâkî ile Lâle Devri'nin meşhûr şâiri Nedîm'in şiirleri de sevgilinin saçından bahseden imajlarla doludur. Bâkî'den Nedîm'e doğru saç konusunda değişen bir çizgi görülür. Bu değişen çizgi Nedîm'le nihaî noktasına ulaşır. Bâkî'nin Dîvân'ındaki 548 gazel boyunca siyah saçlarıyla andığı güzelin, Nedîm'in Dîvân'ına sarı saçlarıyla teşrif etmiş olması ve gazellerinde (bazen) sarı renkleriyle savrulması gelenek içinde her zaman siyah olarak anılan saçın rengi için ciddi bir yenilik olarak karşımıza çıkar (Eren, 2010: 401, 407).

Nedîm dışında Dîvân şairinin dünyasında güzel için sarışınlık âdeta yasak renktir. Şairler, sarı rengi solgun, bitkin ve hastalıklı yüzlerini ifade etmek için

kullanmışlardır (Köksal 2002: 165). Şairler tarafından ağarmış, beyazlamış saçtan da bahsedilmiştir. Bu tür ifadelerde sevgili değil âşıkların kendi durumları anlatılmaktadır. Yaşlılığın ve ömrün sonuna gelindiğinin veya çok fazla çekilen üzüntü ve ıstırabın bir neticesi olarak bu renk kullanılmıştır (Öztoprak, 2004: 256).

Bahsettiğimiz tüm bu özellikleri nedeniyle saç, edebiyatımızda her zaman âşığın gönlünü çelen ve kendine bağlayan bir cazibe kaynağı durumunda olmuştur. Şairin/âşığın şiir ve muhayyilesindeki sevgilinin saçı, tahlili çalışmalarda genel olarak şekli, rengi ve kokusu yönünden ele alınıp incelenmiş, daha sonra birtakım benzetme ve mecazlardan yola çıkılarak saçın şiirde nasıl kullanıldığına değinilmiştir.

I. GENEL OLARAK SAÇ: (Mûy, Zülf, Kâkül, Perçem, Gîsû, Turrâ)

Klâsik edebiyatımızda dış güzelliği -dar anlamda yüz güzelliğini- tamamlamada şairlerin üzerinde durdukları en önemli unsur süphesiz ki saçtır. Saç, çoğunlukla zülf, gîsû, kâkül, perçem, turra ve mû/mûy gibi kelimelerle ifade edilir (Tanyıldız, 2009: 976). Saç; şekli, kokusu ve rengi bakımından pek çok mecazlara konu olmuştur. Dîvân Şiiri estetiğinde sevgilinin en tesir edici yönlerinden biridir. Saç; perişân, dağınık, sihirli, hilebâz ve yakıcıdır. Bazen bir çiçektir, bazen bir koku, bazen de yeryüzündeki hiçbir çiçek ve koku onun yerini tutamaz; eşi bulunmaz bir attârdır. Âşığa yeri gelir bir yılan veya ejderha olur. Sevgili, saçlarını bir kemend gibi kullanarak kendisine bakanları aşkın tuzağına düşürür (Akün, 1994: 416). Saç âşığın gözünde bir cellâttır. O kimi zaman bir yuvadır, kimi zaman da anka veya tavustur. Saç genellikle siyah olarak ele alınmıştır ve siyah ile alakalı pek çok sıfat onu tavsif etmek için kullanılmıştır. Saç için siyah renk vazgeçilmez bir özellik olsa da zaman zaman sarı saçtan hatta beyaz, ağarmış saçtan bahseden şairler de olmuştur. Saçın dağınıklığı ile gönlün ve hâlin perişanlığı, Klasik Şiir'de daima karşılaştırılan münasebetlerdendir (Onan, 1989: 42). Sevgilinin güzellik unsurlarından en önde geleni olan saç, büyük ölçüde güzelliği sağlayan önemli bir unsur olarak yer almıştır. Onun bu önemi, yüzün güzelliğini daha da artırmasından kaynaklanmaktadır. Kaş, kirpik ve hat bu güzelliği tamamlayıcı unsurlardandır. Tek başına yüz, güzellik için yeterli değildir. Bütün bu unsurların terkibi onu güzel kılmaktadır (Şahin, 2009: 15).

Dîvân Şiiri'nde saç için; sevgilinin âşığa en çok tesir eden güzellik unsurudur diyebiliriz. Dağınık, karışık, kıvrıkcık ve örülmüş şekli, uzunluğu, siyah rengi ve kokusuyla birçok unsurla benzerlik gösterir. Saç en çok şekli, kokusu ve rengi

bakımından ele alınmıştır. Saç sayılan bu hususiyetleriyle âşığa -sevgiliye olan ilgisinin artması bakımından- fazlaca tesir eder. Mesela, saç, karışık ve dağınıktır, âşık orada yok olmuştur. Saçın dağınıklığı âşığın aklını dağıtıp onu mecnuna çevirir. Sevgilinin saçı âşığın gönlünü darmadağın etmiştir. Âşık, o kanca gibi saçlara asılıdır, hep orada kalıp sevgiliyle yan yana olmak ister.

Saç aynı zamanda kıvrım kıvrım, girihgir ve silsile olması dolayısıyla da âşığı kendine bend eden bir kuvvete sahiptir. Bundan dolayı sevgilinin saçı, âşıkların canının ve gönlünün bir karargâhı, yuvası mahiyetindedir. Âşığın canı ve gönlü daima oraya gitmek ve ona dolanmak ister (Arı, 1987: 61-62).

Saç âşığın sevgili ile olan münasebetinde önemli bir yere sahiptir, âşığın sevgiliye yakın olmasını sağlayan unsurdur. Saça yakalanan âşığın gönlü sevgilinin yüzüne kavuşabilecektir. Bundan dolayı âşıkların gönlü sevgilinin saçlarına asılı olarak tasavvur edilir. Bu tür tasavvurlarda tasavvufî hususlar da önemlidir. Çoğu Divân şairinde olduğu gibi, Fuzûlî'nin gazellerinde de saçın çok fazla üzerinde durulmasının nedeni âşıkla ma'sûk arasında oluşan gönül ilişkisinde yakınlığı sağlamasından kaynaklanmaktadır.

Çalışmamızda dile getirdiğimiz bu hususları da göz önünde bulundurularak Fuzûlî'nin gazellerinde saçın çeşitli özellikleri ve şiirdeki yansımaları üzerinde durulacaktır. Saçla ilgili adlandırmalar ve kullanım şekillerine yönelik değişik tasnifler yapılmıştır. İpekten (1992: 3-5) tarafından mazmunlar ile ilgili yapılan tasnifte saç ve şiirdeki görünüşleri şöyledir:

1. ŞEKLİ

1.1. Uzunluğu:

1.1.1. Uzun: Aba, Asâ, bîd, câdde-i teselsül, dâmen, dest-i niyâz, dirâz, dümdâr, bî-nihâyet, bî-pâyân, şikâl, şimşâd, nâ-mütenâhî, tavîl, tatvîl, kulaç, nîze, ömr-i dirâz, mu'ammer, tûl-ı emel, toprağa-ayağa-eteğe-düşmüş, pây-mâl, tenezzül, pest, dûn, a'lâ, server, süpürge, cârub, düşmek, salmak, çözmek, kesmek, uzatmak, Tübâ.

1.1.2. İp-İplik: Bem, fitil, hat, ibrişim. Tel, târ, resen, rismân, rişte, rişte-i cân, rişte-i tûl-ı emel, silk, tınâb, urgan, habl, zünnâr, mıstar, kıl, likâ, bârik. Yol, âb-ı revân. Hikâye (kıssa), mûr, düzd, dirâz-dest, dil-ârâ, dil-dâr, dil-âviz, dil-rübâ.

1.2. Kıvrımlı-Halkalı

Kıvrım, Büklüm: Pîç, tâb, pîç-tâb, pîç ü tâb, tâb-dâr, çîn, ham, hamide, hama'îl, dūd, ham-ender-ham, kişver-i Çîn, pîçân, şiken, şikenc, şikeste, ca'd, eğri, kec ü mec, ızdırâb, mevc, dü-tâ, girdâb, pençe, zer-hal.

Halka: çember, çengel, kullâb, çeng, hâle, halhal, lenger, na'î, nısf daire, tesbîh, ser-gerdân.

Düğüm: 'akd, 'ukte, girîh.

Bağ: Bâğ-ı dil-cû, bend, kayd, gönülbağlı, beste, vâbeste, peyvend, mevkûf, râbîta, gönül asılı, darağacı.

Tuzak: Dâm, kemîn, ağ, olta, sayd, sayyâd, şehbâz.

Zincir: Silsile, müselsel.

Kemend, çevgân, dâr.

Yılan, mâr, efî, ejder, ejderha, su'bân.

Harfler: Dal, 'ayn, cim, mim, gayn, vav, lâm, tuğra, tevki.

Deste: Beyt-i tegâfûl, iki deste, zülfeyn, ittihad.

Yuva: Âşiyân, kafes, lâne.

1.3. Dağınık-Karışık:

Dağınık: Derhem, güsîste, harâb, muzmahil, pejmürde, perişân, perâkende, târ-mâr, târtâr, ser-geşte, serkeş, ser-gerdân, âvâre, hevâdâr (ser-der-hevâ), âşüfte, lâ-mekân, bî-karâr, gümrâh, tabur, perrîn, cem'iyet, jülîde.

Karışık: Müşevveş, keşmekeş, teşviş, jülîde.

Fitne: Âfet, fettân, meftun, âşûb, âşûb u yağma, ceyš-i fitne, şûr, mahşer, kec-bâz, kıyâmet, mekr, nigûn.

Sihir: Sâhir, efsûn, cādû, Hârut.

Hırsız: Ayyâr, tarrâr, çâlak, reh-zen.

Belâ, çeri.

1.4. Yüzü Örtmesi-Yüzdeki Görünüşü (Durumu):

Örtü: Atlas, destâr, gül-pûş, harir, semen-pûş, kamer-pûş, perde, burka, hicâb, nikâb, ihrâm, Ka'be örtüsü, kâle, seccâde, câme, hamâyil, hırka, çadır (hayme), zırh (cevşen). Bulut (ebr, sehâb) sâye-bân, perde-dâr, sebz-pûşide, semmûr, küfr.

Yüzdeki Görünüşü (Durumu): Abnus, ârâyiş-i ruhsâr, âvize, bâl ü per, berg-i hazân. Sünbül, tarh. Tâvus, hümâ, hümâ-pervâz, kat kat, pirustu. Şehbâz, şahin, neheng, hûşe, hâle. Bayrak ('alem, râyet), Nakkaş, berk, kalem, tıfl.

2. RENGİ

Kara, siyah, siyah-kâr, siyeh-dil, çarh-ı siyâhkâr, ebr, târ, târik, sevâd, sevdâ, esved, belâ, süveydâ, tuğra, zıll, zulmet.

Küfr, kâfir, kâfiristan, kıssis, zünnâr, bî-dîn, çelipâ, bût-perest, âteş-perest, siyehkâr, salib, dalâlet, îmân.

Sefid (ak).

Akşam, gece. şâm, dün, şeb, şeb-i yeldâ, şeb-i kadr, şeb-i deycûr, mesâ, şebistân, leylî, leyl, zindân.

Hindû, Hindûstân, Frengistân, Zengî, Habeş, Mağrib.

Zag, gurâb. Şahin (bâz, şehbâz). Akreb.

Duman: (dûd, duhân, dütün.)

Sâye: (zıll, sayebân)

Benefşe, sünbül, müşgîn, müşg-fâm, 'anber-reng, 'anber-fâm, gâliye-gün, lâlâ, leylâk-zâr.

Garrâ, zîver, zerd.

3. KOKUSU

Müşg, müşgîn, misk, miskin, müşg-fâm, Çin-Mâçin, müşg-i Buhâra müşg-i Çin, Hata, Hitâ, Hoten, Tatar, Moğolçin, Hind, âhû, gazal, nâfe. 'Anber, 'anberîn, mu'anber, nefhâ, abîr, gâliye, bû, ûd, muattâr, tabla-i 'attar, dükkân-ı attâr, hoş-bû, micmer, nesîm, nûkhet, şemîm, tîb.

Benefşe, gül, sünbül, şebbûy, semen, reyhân, karanfil, leylâk-zâr.

Bu çalışmada; İpekten (1992)'in mazmunlarla ilgili yaptığı tasnifin "saç"la ilgili bölümü esas alınarak *Fuzûlî Divânı*'nda (Akyüz vd.; 1973)² yer alan 302 gazel ve bu *Divân*'da bulunmayan, ancak Tarlan'ın *Fuzûlî Divânı Şerhi* (1985)'nde yer alan bir gazel (C. II, s. 348, Gazel 106) ile birlikte toplam 303 gazeldeki saçla ilgili adlandırmalar, görünüşler ve tasavvurlar ele alınmıştır. *Divân*'da yer alan tüm gazelerde saçla ilgili olan beyitler tespit edilmiş, gazel ve beyit numarası verilerek İpekten'in yaptığı saç tasnifine göre düzenlenmiş; beyitler nesre çevrilip, değerlendirmeler yapılmıştır. Bazı beyitlerin nesre çevrilmesinde Tarlan(1985)'in eserinden istifade edilmiştir.

² Bu çalışmada Kenan Akyüz vd. tarafından hazırlanmış olan divan (*Fuzûlî Divânı*, İş Bankası Yay. Ankara, 1973) esas alınmıştır.

II. FUZÛLÎ'NİN GAZELLERİNDE SAÇLA İLGİLİ HÂL VE VASIFLAR

Klasik Türk şiirinde sevgili için olmazsa olmaz unsurların başında saç gelmektedir. Sevgilinin güzelliğini sağlayan büyük ölçüde saçtır. Saç olmazsa güzellik olmaz. *Fuzûlî Divânı*'ndaki gazellerde de saç, en çok işlenen sevgiliye ait güzellik unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu işleniş bazen tamamen saçın kendi üzerinde, bazen de yakınında olan diğer güzellik unsurlarıyla birlikte ele alınmıştır. Saçın bu önemi, yüzün güzelliğini daha da artırmasından kaynaklanmaktadır. Saç insan vücudunun en üst noktasında bulunması bakımından ilk göze çarpan unsurdur ve bu bakımdan pek çok yönleriyle şiirlerde ele alınmıştır. Yine kaş, kirpik ve hat bu güzelliği tamamlayıcı unsurlardandır ve hepsi için vazgeçilmez ortak özellik siyahlıktır.

Saça ait benzetmeler genel olarak onun şekli, rengi ve kokusu üzerinedir. Bunlara kımıldamak, hareket etmek, savrulmak, uçuşmak, yüzü kaplamak vb. eyleme dayalı unsurları da ilave etmek mümkündür. Ancak bunlar arasında kesin bir ayırım yapmak zordur. Çünkü yapılan bir benzetmede şekil, renk, koku ve eyleme dayalı unsurların tamamı olabileceği gibi iki veya üç yönden de benzerlikler sözkonusu olabilir. *Zirâ Fuzûlî Divânı*'ndaki gazellerin çoğu beytinde bu unsurların birarada kullanıldığını görüyoruz. Meselâ, sünbül Fuzûlî'nin gazellerinde şekil açısından kıvrım özelliği ile, yüzdeki durumuyla, renk açısından ve koku açısından, zünnâr hem uzunluk hem de siyahı temsil ettiği için renk açısından kullanımlarla karşımıza çıkar. Bu sebeple saçla ilgili unsurların en kuvvetli yönlerini göz önüne alarak benzetmeleri tasnif etmeye ve örneklemeye çalıştık.

İpekten'in yaptığı saç tasnifi doğrultusunda Fuzûlî'nin gazellerinde saçla ilgili hâl ve vasıflara dair tabir ve sıfatlar ve bunları şairin gazellerinde ne kadar kullandığına yönelik tespitlerimiz şu şekildedir:

Doğrudan saçın anlamını ihtiva eden kelimeler: *Saç* (3), *mû/mûy* (13), *zül* (95), *kâkül* (11), *gîsû* (7), *turra* (5).

Şekil açısından uzunlukla ilgili benzetmeler: *Uzun* (1), *tavîl* (1), *'ömr* (6), *tûl-i emel* (3), *pây-mâl* (1).

Şekil açısından ip, iplikle ilgili benzetmeler: *Târ* (10), *rişte* (12), *zünnâr* (1), *kûl* (1), *tesbîh* (1).

Şekil açısından kıvrımlı, halkalı benzetmeler: *Pîç/pîç ü tâb* (6), *tâb/tâb-dâr* (5), *çîn* (4), *ham* (6), *şiken* (1), *halka* (4), *kayd* (1), *teşvîş* (1), *kullâb* (çengel) (4), *sünbül* (4), *'akd* (3), *gîrîh* (4), *peyvend* (1), *zincir* (5), *kemend* (2), *mâr* (5), *yılan* (1), *ejderha* (5), *dâm* (5), *çeng* (1), *beste* (1), *müsel* (2).

Dağınıklık, karışıklık bakımından benzetmeler: *Perîşân* (22), *âşüfte* (2), *cem'iyet* (5), *müşevveş* (1), *füsûn/efsun* (7), *derhem* (2), *jülîde* (5), *fitne* (3), *tarrâr* (2), *dîvâne* (1), *kuyâmet* (1).

Yüzü örtmesi, yüzdeki durumu açısından benzetmeler: *Küfr* (1), *perde* (2), *nikâb* (3), *sünbül* (8), *sevâd* (1).

Renk bakımından benzetmeler: *Siyâh/siyeh* (2), *küfr* (6), *kâfir* (3), *zunnâr* (2), *zulmet* (1), *îmân* (2), *sefid* (1), *gurâb* (2), *dûd* (2), *sünbül* (1), *benefşe* (1), *kara* (3), *sevdâ* (8), *müşgîn* (1), *hatâ/hutâ* (2).

Koku bakımından benzetmeler: *'Anber* (5), *'anber-fâm* (1), *bû/bûy* (4), *semen* (1), *sünbül* (5), *mu'anber* (3), *müşgîn* (5), *müşg-i Çin* (2), *müşg* (5), *nâfe* (1).

Şairler tarafından üzerinde en çok durulan ve en beğenilen saç şekli zülftür. Şiirlerde o kadar çok kullanılmıştır ki artık saç dendiği vakit zülf akla gelir olmuştur (Şahin, 2010: 1853). Şahin (2010), saçın kullanımına yönelik olarak, Şeyhî, Fuzûlî, Bâkî, Nef'î, Nâilî, Nedîm, Şeyh Gâlib ve Enderunlu Vâsîf'ın Dîvânlarında doğrudan saçın anlamını ifade eden kelimeler arasında en çok "zülûf"ün kullanıldığını tesbit etmiştir. Zülf dendiğinde saçın anlaşılması; şairlerin şiirlerinde en fazla ona yer vermelerindedir. Sevgiliye ait diğer güzellik unsurları arasında da saç şiirlere en çok konu olandır. Saçla ilgili hâl ve vasıflara dair tabir ve sıfatların Fuzûlî'nin gazellerindeki kullanım oranı, yukarıda verdiğimiz sayılara bakıldığında Şahin'i desteklemekte ve zülûfün bariz bir kullanım üstünlüğü dikkat çekmektedir.

Fuzûlî'nin aşkına konu olan sevgili somut olarak kendini belli etmez. Her şiirinde aynı özellikleri taşır; hep bir örnektir, soyuttur. Yani Fuzûlî'nin sevgilisi ilâhî bir sevgilidir; Allah'tır. Böylece hemen bütün şiirlerindeki aşk tasavvufî aşktır. Tasavvuf Fuzûlî'nin şiirlerinde çok önemli bir unsurdur fakat, gaye değildir. Özellikle gazellerinde ve mesnevilerinin çoğunda tasavvufu işlemiştir (İpekten, 1988: 32-33). Fuzûlî'nin gazellerindeki saçla ilgili birçok kullanımda da tasavvufî anlamları görmek mümkündür. Saç tasavvufî manada, siyah rengi ve çokluğundan dolayı kesrettir. Şekli ve rengi sebebi ile de vahdeti kuşatmış olarak karşımıza çıkar. Kesret olmadan vahdete ulaşamaz. Kesret, vahdet için aşılması gereken bir yoldur. Tasavvufta amaç zorluklarla mücadele edip vahdete ulaşmaktır. Saçla ilgili olarak yaptığımız tasnifte yeralan birçok unsurda tasavvufî anlamlara ulaşmak mümkündür. Örnek olarak verdiğimiz beyitlerin şerhlerinde tasavvufî hususları da açıklamaya gayret ettik.

1. Doğrudan saçın anlamını ihtiva eden kelimeler

Fuzûlî Dîvânı'nda yer alan gazellerde saç dışında *mû/mûy*, *zûlf*, *kâkül*, *gîsû* ve *turra* kelimeleri doğrudan saç karşılığında kullanılmıştır.

1.1. Saç

Saçun endîşesi tahrîk-i zencîr-i cünûnumdur

Cünûnum def'ine zîkr-i leb-i la'lün füsûnumdur (87/1)*

Saçını düşünmek âşığın delilik zincirini oynatır. La'l dudak ise deliliğin geçmesine okunan sihirli bir duadır. Tasavvufta saç kesrettir ve bu kesret düşünöldükçe âşığın deliliği artar. Saç zincire benzetilir ve daima hareket halindedir. Bunun için tahrik kelimesi hareket ettirici ma'nâsındadır. Saçını düşünmek âşığın delilik zincirini oynatır. La'l dudak ise deliliğin geçmesine okunan sihirli bir duadır. Saç kesret, kırmızı renkli dudak ise her şeyin Allah'ta fâni olduğunu ifade etmek sûretiyle vahdet olarak düşünölr.

Ey **saçun** fikri kamu sevdâların ser-mâyesi

Olmasun başumdan eksük serv-i kaddün sâyesi (300/1)

Hazret-i Peygamber hakkında yazılan na'tlar gazeller arasına girerse âşıkane olur (Tarlan, 1985: III/268). *Fuzûlî Dîvânı*'nda yer alan 300'üncü gazel bir na'ttir. "Saç"ın doğrudan kullanıldığı beyitte şair, *serviye benzeyen boyunun gölgesi başumdan eksik olmasın, daima başımın üzerinde bulunsun temennisinde bulunur.*

1.2. Mû, Mûy

Kıl, saçın teli, saç anlamlarına gelir. Sevgilinin belini bir kemer gibi saran saça "mûy" denir (Karabey vd., 1994: 6). Muîdî, mûy ibaresinin bütün saç şekillerini kapsadığını, ancak bu ibarenin, dar anlamda, sevgilinin belini kenar eyleyen saç olarak bilindiğini ifade eder (Erünsal, 1988: 224).

Her ser-i **mûy**umda bir baş olsa **mûy**-ı ser kimi

Kesse varın tîğ-i hun-rîzinden itmen ictinâb (31/3)

Saç kesret ifade eder; *her kılının ucunda baştaki saç sayısınca bir baş olsa ve hepsini kesse, yine de onun kan döken kılıcından çekinmem* diyen şair, her başın kesilmesiyle bir parça kesretten kurtulacağı için memnundur.

* Gazel/beyit numarası

Ser-i zülfünde her **mû** sayd kılmış bir dil-i sûzân
Düşübdür sanasan bir şu'le od şem' üzre her târe (253/4)

Zülfünün ucundaki her kıl bir yanan gönül avlamış. Mum üzerindeki her ipliğe bir alev düşmüş zannedersin. Zülf kesrettir. Kesret âleminde her güzellik bir âşığı avlamıştır. Çünkü zülfün ucu kıvrıktır, tuzığa benzer.

1.3. Zülf

“Yanağın iki yanına sarkan saç” (Cebecioğlu, 2005: 736), “başın üst kısmındaki ve kulak arkasındaki saç” (Amîd, 1381: 1111) “yüzün iki yanından sarkan saç lülesi” (Pala, 1989: 539). “Gece yarısı” anlamına gelmekte olup, saçın tek parçasına verilen isimdir. Zamanla saçın anlamını ihtiva etmiştir. Zülf dendiği vakit doğrudan saç akla gelmektedir. Râmî, zülfü *yüzün çevresinde gül bahçesinde halkalanmış yılan gibi görünen saç* olarak tanımlar. Yine Râmî, *zincir gibi toprağa düşerek güzelin ayaklarına kadar uzanan saç*ı da zülf diye tanımlar (2005: 15). Muîdî ise *dolunayı örten bulut gibi sevgilinin yüzü üzerinde bulunan saçın zülf olduğunu* ifade eder (Erünsal, 1988: 224).

Sâye-i **zülf** ün şebistânındadır şem'-i ruhun
Nice yetsün kadr ile hurşîd-i 'âlem-tâb ana (9/2)

Yanağının parlak mumu saçının gölgesinin yatak odasındadır. Dünyayı aydınlatan güneş, rütbe ve mevki, kadr ve itibar ile ona nasıl ulaşsın? Yanak, tasavvufta vahdettir. Parlaklığı itibariyle muma benzetilir. Mum gece yatak odasında yanar. Zülf ise kesrettir. Siyah olduğu için gecedir. Vahdetin gece içindeki hali gece karanlık yatak odasında yanan muma benzer. Güneş dünyayı aydınlatır; ama gece hiç bir yeri aydınlatmaz.

Zülf ü ruhsârî hayâliyle nedür hâlün dimen
Eyleyem kim gece vü gündüz ber-â-berdür mana (15/2)

Zülfünün ve yüzünün hayâli ile hâlin nedir, diye sormayın. O hâldeyim ki gece ile gündüzü birbirinden ayırt edemiyorum. Zülf kesret, yüz ise vahdettir. Şair, bunlar üzerinde düşünme düşünme o hâle geldim ki geceyi gündüzden ayırt edemeyecek kadar dünyadan alâkamı kestim diyor.

Bend ü zindân-ı gam ü mihnetden olmuşdum halâs
Âh kim düşdüm yine **zülf** ü zenahdânun görüb (37/6)

Gam bağından ve mihnet zindanından kurtulmuştum. Ne yazık ki senin zülfünü ve çene çukurunu görüp yine o dertlere düştüm. Beyitte gam bağa ve zülfe, çene çukuru ise zindana benzetiliyor. Zülf ve çene çukuru insan yüzündeki güzelliklerdir. Karanlık ve hapsedme özelliği dolayısıyla saçlar ve çene çukuru bir zindandır. Âşıkların gönlü, sevgilinin zindana benzeyen saçlarında kalır ve dert çeker. Fuzûlî, aşk ıstırabından kurtuldum fakat saçını ve çene çukurunu görünce tekrar eski çaresizliğim ve gamım ortaya çıktı diyor.

Bir perî **zülfin** dutub hâinden alsan kâm-ı dil
Dut ki **Çin** mülkini dutdun Hind'den aldun harâc (49/4)

Bir peri zülfünü tutup onun beninden gönül muradını alsan, farzet ki, Çin mülkünü zaptettin, Hint'ten de haraç aldın. Çünkü zülf kıvrım kıvrımdır. Çin kıvrım demektir. Hâl (ben) siyah olduğu için Hint'tir. Hint siyah ma'nâsında kullanılır. Şair, bu itibarla Hint'ten haraç almış gibi oldun farzet diyor.

Yel değer **zülfüne** yâ koymayub öz hâli ile
Gezdürürler anı elden ele her dem cânlar (67/5)

Saçını rüzgâr mı dağıtıyor, yoksa canlar onu doğal hâline bırakmayıp her ân elden ele mi gezdiriyorlar?

Bir sanem **zülfine** gûyâ ki virübdür gönlin
Ki Fuzûlî'nün iyen hâli perişân görinür (108/7)

Fuzûlî'nin hâli çok perişân görünüyor. Sanki bir putun zülfüne gönül vermiştir. Şair, zülfün perişânlık vasfını kendine atfederek, zülfün perişân olduğunu bu yüzden perişân yani birlikte değil, kesrette olduğunu ve çok acı çektiğini anlatıyor.

‘Âlemi şeydâ kılur ger olsa hem gözden nihân
Her perî-veş kim **ser-i zülfin** sabâdan sahlamaz (110/5)

Saçın en önemli özelliklerinden kokunun vurgulandığı beyitte: Saçını bahar rüzgârından saklayamayan her peri gibi güzel, göze görünmese dahi âlemi çığına çevirir. Bahar rüzgârından o peri gibi güzelin saçının kokusunu alan herkes, onu görmese dahi (periler göze görünmez) ona âşık olur.

Habibüm gönlümi cem' eylemez ruhsârı devrinde
Meger **zülfi** kimi hâlüm **perîşân** olduğın bilmez (116/2)

Beyitte zülfün vasıflarından olan perişanlık zikrediliyor. *Sevgilim, yüzü devrinde gönlümü bir araya getirip, beni huzura kavuşturuyor. Sanki hâlimin zülfü gibi perişan olduğunu bilmiyor.* Zülfün her telinde bir âşığın gönlü, canı vardır. Onları yüzünün etrafında toplamak, âşıkların vahdet etrafında toplanmasıdır. Yüz vahdet, saç ise kesrettir.

Ayrıca beyitte “habîb” kelimesi kullanılmış. Nerede habîb kelimesi geçerse mazmunu Hazret-i Muhammed'dir. Çünkü Hazret-i Muhammed'in pâyesi, Habîbullah (Allah'ın sevdiği) olmasıdır. Ruhsârı devrinde yani yüzünün devrinde, yuvarlaklığında, bir de yüzünün hüküm sürdüğü zamanda gönlümü bir araya getirmiyor derken bir şeyin toplanması yuvarlak olması demektir. Habîb ile devr biraraya gelince Hazret-i Muhammed'in devri olur. Hazret-i Muhammed'in devri, devr-i kameridir. Yani son devir, ay devridir. Her seyyarenin bin yıllık bir devri vardır. Devr-i kameri ise, devr-i Muhammedi'dir (Tarlan, 1985: II/25).

Dil ki ser-menzili ol **zülfi perîşân** olmuş
N'ola cürmü ki asılmasına fermân olmuş (136/1)

Gönül o perişan zülfte konaklamış. Suçu nedir ki (zülfün tellerine) asılmasına ferman olmuş? Gönül kesret âleminde sevgilinin güzel zülfüne tutulur ve zülfün kıvrımlı bir teline asılır. Ancak şair kesrete düşüp, masivaya bağlanıp kalmanın suç olduğunu da bilmektedir.

Subh-dem **zülfi**n dağıt yâ şâm 'arz-ı 'ârız it
Koyma subh u şâm arasında tarîk-i ihtilâf (148/3)

Sabah vakti zülfünün karanlıklarını dağıt ya da gece vakti yanağını göster. Sabah ile akşam arasındaki ihtilâfı ortadan kaldır. Sabah olunca güneş doğar ve siyah renkli zülfün karanlıkları dağılır, ortalık aydınlanır. Gece ay doğar ve yine dünyayı aydınlatır. Bu şekilde gündüz ile gece arasındaki ayrılık kalkar. Sabah doğan güneş sevgilinin dîdâridir. Gece doğan ay da ışığını güneşten alır. O da sevgilinin yüzüdür.

Ey musavvir yâr timsâline sûret virmedün
Zülf ü ruh çekdün velî **tâb u tarâvet** virmedün (165/1)

Ey ressam, sevgilinin resmini yaptın ama başaramadın, ona bir hakikî şekil vermedin. Zülfünü ve yanağını resmettin ama ona parlaklık ve tazelik

veremedin. Bu beyt XVII. yüzyılın önemli şairlerinden *Şeyhülislâm Bahâyi*'nin şu meşhur beytini hatırlatır:

Güzel tasvîr edersin hatt u hâl-i dilberi ammâ
Füsûn u fitneye geldikde ey Bihzâd n'eylersin³

Ey Behzad, gönlü kaplayan sevgilinin yüzündeki tüyleri ve beni güzel tasvir edersin ama büyü ile fitneye sıra gelince n'eylersin.

Ey diyen gayra gönül verme hani mende gönül
Ser-i zülfünde olan bahtı karadan gayrı (271/2)

Ey bana başkasına gönül verme diyen. Senin zülfünün ucunda olan bahtı karadan başka bende gönül var mı? Âşıkların gönülleri sevgilinin saçlarının tellerinde asılıdır. Zülf renk olarak karadır. Bu yüzden şair gönlünü “bahtı kara” olarak nitelendiriyor.

1.4. Kâkül (Perçem)

Kâkül alnın üzerine düşmüş, kısa kesilmiş kıvrımlı saç, perçem. Divân şiirinde teşbih ve mecazlara konu oluşu saçtan pek de farklı değildir. Kâkül, can ve gönlün toplanmak, bulunmak ve salınmak istediği bir yerdir. Kıvrım kıvrımdır ve uçları da eğridir. Perçem olarak da kullanılır. Perçem alna dökülen halkalanan saç, tepede bırakılan saç, püskül demektir. Ancak Fuzûlî'nin gazellerinde perçem kullanımına rastlanmamıştır.

Kâkülün kıldı mukarrer mana ser-geşteliği
Dimesin kimse ki yoh gerdiş-i gerdûna sebât (38/4)

Kâkül kesrettir ve aşığı perişan eder. *Kâkülün beni kendinden geçmiş bir halde perişan etmeyi kararlaştırmış. Kimse dünyanın dönüşünde sebat vardır, demesin.*

Kâkülün tek başuna çizginmek ister hâtırum
Ey men ü yüz men kimi sergeşte kurbânun senün (169/2)

Ey sevgili! Gönlüm, saçın gibi senin başına dönmek ister. Ben ve benim gibi yüz başı dönmüş âşık, sana kurban olsun. Başa dönmek, kurban olmak demektir.

³ Bkz. ULUDAĞ, Erdoğan (1992) *Şeyhülislâm Bahâyi Divânı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, (s. 89, G. 29/6).

Çünkü kurbanı ve sadakayı baş etrafında çevirirler, sonra keserler veya verirler. Kâkûl de baş etrafındadır (Tarlan, 1985: II/146).

Hevâdan **kâkûl**ündür deprenen yâ **rişte-i cândur**
Ki her dem çizginüb başuna ister ola kurbânun (162/3)

Rüzgâr ile kımıldayan, hareket eden kâkûlün müdür, yoksa her ân başına dönüp sana kurban olmak isteyen can ipi midir? Hevâ, rüzgâr ve aşk anlamlarına gelir. Rüzgâr ile kımıldanan saç başın etrafında dönüyor ve başa dönmek istiyor. Şair, “yoksa o bir can ipi midir ki sana kurban olmak için başına dönüyor” diye soruyor. Başa dönmek kurban olmak demektir.

1.5. Gîsû

Omuza dökülen saç, uzun saç, saç örgüsü. *Kulak arkasından uzanarak güzellerin boyunlarına dolanan saç* (Râmî 2005: 19). Muîdî; “...şol müy ki âşık-ı miskînlerin suçın dileyüp hûn-rîz dil-berlerin boynuna salına ana gîsû dirler” diyerek saç tanımlar (Erünsal 1988: 224). *Omuza dökülen saç* (Pala, 1989: 185) ve *kadınlarda boynun arkasına dolanan saç* (Amîd 1381: 1701).

Ramazân oldu çeküb şâhid-i mey **perdeye rû**
Mey içün çeng dutup ta'ziye açdı **gîsû** (239/1)

Ramazan ayı geldi. Şarap güzelinin saçı yüzüne perde çekerek, şarabın yasını tutmak için eline çengi alıp ta'ziyeye başladı. Şarap güzeli Ramazan dolayısıyla ortadan kalktı. Yüzüne perde çekmek: Hem perde arkasına çekilmek, hem de ölmek ma'nâsına gelir. Çünkü şarap güzelinin saçı bu ölüm için yas tutuyor. Saç şekil itibariyle telleri çok olduğu için çenge benzer. Yas esnasında acı ve üzüntüyle saçları yolarlar.

1.6. Turra

Omuza dökülen saçın yüzü kapamaması için enseden bağlanan şekli (Râmî, 2005: 16). Turra, alındaki kâkûldür. Kesildiği için turra denir. Sonradan umumiyetle saç ma'nâsına da kullanılmıştır (Tarlan, 1985: I/225).

Olabilmez **çîn-i zülfünden** cüdâ göz merdümi
Câri olmuşdur bu 'âdet **turrasuz** olmaz midâd (62/2)

Şair, gözünü güzellerden ayıramadığını; *gözbebeği zülfünün kıvrımından ayrılmaz bu âdet daima geçerli olmuştur. (Zira) mürekkep turrasız (likasız) olmaz* diyerek ifade ediyor. Beyitte gözbebeği siyah mürekkep, turra da lika

yerine kullanılmış. Eskiden mürekkep, lika denen keten ipliklerinden yapılmış bir yumak içine dökülür ve bu lika da mürekkebin kaleme ölçülü bir şekilde verilmesini sağlardı.

Eğilüb taraf-ı benâgûşuna derd-i dilümi
Yâ utağan diye yâ **turra-i destâr** sana (20/7)

Şair, gönlünün derdini gece ya da gündüz sevdiğinin ince ve hassas bir anında gizlice anlatılmasını ister: *Gönlümün derdini, ya gece külâhın yahut sarığın yanına sarkıtılan kısmı, taylesan kulağına eğilip sana söylesinler.* Utağan, gece giyilen takye ki, kulağa kadar iner. Destâr ise hariçte giyilen sarıktır. Destarın ucu kulağa kadar sarkıtılır, buna taylesan derler (Tarlan, 1985: I/79).

Menüm kim bir leb-i handân için giryânlığum vardur
Perîşân turrallar devrinde sergerdânlığum vardur (92/1)

Ben bir gülümseyen dudak için ağlayıp duruyor, perîşân saçlar devrinde de başı dönmüş, sersem sersem dolaşıyorum.

Ham kad ile ağlaram ol **turra-i tarrârsuz**
Gerçi dirler çengden çıkmaz terennüm târsuz (118/1)

Gerçi teli olmayan çengten nağme çıkmaz derler ama sevgilinin o aldatıcı, yankesici kâkülü benimle olmadığı için, belim bükülmüş bir halde ağlıyorum. Kâkül, kıvrımlı yani beli bükülmüştür. Şairin de beli bükülmüştür, ip ip gözyaşları kucağına dökülüyor. Bir çeng manzarasının çizildiği beyitte teller gözyaşları olarak tasavvur edilmiştir. Şekil olarak çengin de beli büküktür.

2. Şekil açısından saç ile ilgili benzetmeler

2.1. Uzunlukla ilgili benzetmeler

Divân edebiyatında sevgilinin saçı genellikle uzundur. Saçın uzunluğu bazen bele kadar bazen de topuklara kadardır. Saçın topuklara kadar olduğu durumlarda genellikle sevgilinin ayağının tozunu öptüğü ya da her daim sevgiliyi takip eden gölgesi olduğu tasavvuru ile karşılaşılır. Bu düşünce saç ucunda asılı gönüller hayâli ile birlikte ele alınarak daha da etkili hale getirilmiştir. Sevgilinin saçı uzunluk yönüyle papazların bellerine bağladıkları zünnâr ile de teşbih olunur. Bu benzetmede uzunluğun yanı sıra renk ve şekil unsurları da etkilidir (Undu, 2007: 50). Saçın şekil ile ilgili tasavvurlarında

uzunluğuna dair *Fuzûlî Dîvânı*'nda yer alan gazellerde tespit ettiğimiz kelime ve sıfatlar şunlardır: *Uzun; tavîl, ömr, tûl-ı emel, pây-mâl, düşmek.*

2.1.1. Uzun

Saçın şekli olarak en belirgin özelliklerinin başında sevgilinin saçının boyu ve uzunluğu gelir.

Kâm mümkündür **uzun 'ömr** ile **zülfünden** velî
Bulmak olmaz devr-i ruhsârunda hattundan emân (216/4)

Uzun ömür ile uzun zülfünden murad almak mümkündür. Lâkin yanağının etrafındaki ayva tüylerinden kurtulmak imkânsızdır. Zülf, ömür gibi uzundur. Onun için zülf, ömüre benzetilir. Uzun yaşayarak kesret âleminden murad almak mümkündür. Lâkin yanağının etrafındaki hat kısadır. Yanak vahdettir. Hat ise vahdet üzerinde kesrettir. Âşık bu durumu idrâk ettiği anda vahdete âşık olur ve o uğurda canını feda eder.

2.1.1.1. Tavîl

Uzun, çok süren. Zülfün güzelliği, uzunluğundadır ve uzun olduğu için ömre benzetilir. Bu beyitte zülfün uzunluk ve ömür vasıfları bir arada söyleniyor.

Va'de-i vaslun meni salmış hayâl-i **zülfüne**
Kim diler **tûl-i emel ser-rişte-i 'ömr-i tavîl** (177/6)

Sana kavuşmak için geçecek olan zaman beni zülfünün hayaline salmıştır. Zira çok şeyler istemek için uzun bir ömür sermayesi lazımdır.

2.1.1.2. 'Ömr

Zülf yerlerde sürünecek kadar uzundur. Ömür, uzunluğu itibariyle sevgilinin zülfüne benzetilir.

Cânumun cevheri ol la'l-i güher-bâra fidâ
'Ömrümün hâsılı ol şîve-i reftâra fidâ (7/1)

Canımın cevheri o inciler yağdıran la'l renkli dudağa feda olsun. Bütün ömrüm boyunca elde ettiğim ne varsa o yürüyüş tarzına, edasına feda olsun.

Hâli etmiş gayrdan **zülfün** hayâli gönlümü
N'ola sâhib-keşf ise bir **'ömr**dür halvet çeker (78/4)

Zülfünün hayâli gönlümü boşaltmış hiç kimseyi bırakmamış. Gönlüm keşf sahibi olursa şaşmamalı çünkü bir ömürdür her şeyden elini eteğini çekmiş bir başına yaşıyor. Gayr, zülftür. Ömür de uzunluğu dolayısıyla zülftür. Halvet Hak ile başbaşa kalmak halk arasına karışmaktan uzaklaşmaktır. Bu, herşeyden el-ayak çekip, bir köşeye çekilmekle de olur. Bu halk arasında da olur. Buna tarikatta "halvet der encümen" derler; halk içinde de yaşarken gönlü daima Hak'la beraber olmak anlamına gelir (Tarlan, 1985: I/317).

2.1.1.3. Tûl-ı emel

Hırs, tamah. Bitmez tükenmez arzu, istek.

Rişte-i tûl-i emel dâm-ı belâdur n'eyleyem

Üzmek olmaz ol **ser-i zülf-i perîşandan** tama' (143/5)

Sonu gelmez istekler insan için belâ tuzağıdır. Fakat o perîşân saçtan ayrılmak mümkün değil. Beyitte saçın uzunluğu anlatılıyor. Zülf kesrettir. Dünyaya ait istekler çoktur. Çok şeyler istemek insan için hakikatta belâ tuzağıdır. Çünkü istek ve arzuların sonu gelmez. Bundan dolayı da ıstırap çeker.

2.1.1.4. Pây-mâl

Ayak altında kalmış, çiğnenmiş. Saçlar sevgilinin yanağını kapatır ve bu durum âşık için dayanılmaz bir acı kaynağıdır. Âşık saçlardan dolayı sevdiğinin yüzünü göremez. Hem sevgilinin yüzünü görmek hem de sevgilinin saçlarına bağlanmak âşıklar tarafından arzu edilen bir durumdur. Fuzûlî aşığıdaki beytinde zülfün sevdasının âşığı ayaklar altına aldığından bahseder:

Mihr salmazsan mana rahm eylemezsen munca kim

Sâye tek **sevdâ-yı zülfün pây-mâl** eyler meni (294/2)

Zülfünün sevdası beni bir gölge gibi bu kadar ayak altında çiğneyip, ezdiği hâlde bana güneşe benzeyen sevgini salmazsan, bana merhamet etmezsin. Sevda, hem sevgi, hem de siyah ma'nâsınadır. Sevda-yı zülf, zülf sevgisi ve zülf siyahlığıdır. Zülf siyahtır, gölgeye benzer. Uzundur ayak altında sürünür.

2.1.2. İp-İplik benzetmeleri

Fuzûlî'nin gazellerinde ip ve iplik benzetmeleri şunlardır: *Târ, rişte, zünnâr, kıl.*

2.1.2.1. Târ

Karanlık, tel, saç teli, iplik. Şekil ve renk benzerliğinden ilgi kurulur. İnce ve uzun olmasından dolayı tele benzetilir.

Didüm kimdür **perîşân** eyleyen 'âşıklar ahvâlin
Sabâ gösterdi **târ-ı sünbül-i zülfün** ki bu eyler (81/5)

Zülfün perişan, sümbül, bû "koku" ve târ vasıflarının birarada verildiği beyit: *Âşıkların hallerini perişan eden kimdir dedim. Sabâ rüzgârı, sümbüle benzeyen saçının telini gösterdi ve "(perişan) eyleyen budur" dedi.* Bu beyitte saç sümbüle benziyor. Saçın hâli de perişandır. Bahar rüzgârı saç arasından geçip esiyor ve onun kokusunu getiriyor. İşte bu koku âşıkların hallerini perişan ediyor. Âşıklar sevgilinin saçlarına bağlanırlar. Her telde bir can, bir gönül vardır.

Fuzûlî **zülfüne** bağlandı ammâ eyle inceldi
Ki gûyâ za'f anı hem **zülfüne** bir **târ mü** eyler (81/6)

Fuzûlî zülfünü sevdi, ona bağlandı. Ama o kadar inceldi ki sanki bu zayıflık onu da zülfüne bir saç teli yaptı. Tasavvufta kesret bir güzellik mahşeridir. İnsanlar için her güzellik tuzaktır. Zülfün her kıvrımı bir canı avlamıştır. Zülfün kıvrımı tuzığa benzetilir.

Târ-ı zülfündür mi ruhsârunda canlar meskeni
Yâ biraşmış bir reh-i **pür-pîç ü ham** gül-zâre mûr (94/6)

Yanağındaki canlar meskeni zülfünün kıvrımı mıdır, yoksa gül bahçesine karınca kıvrım kıvrım bir yol mu yapıp bırakmış?

Ne hoş ülfet dutubdur nâ-tüvan cismümle cân gûyâ
Sanur bir **târ-ı müdür** ol **ser-i zülf-i perîşândan** (212/5)

Zayıf, takatsız cismimle can ne güzel anlaşıp geçiniyorlar. Can, sanki bu takatsız cismi o perişan zülfün bir telidir sanıyor.

Kâkülün târına peyvend itmişem cân **riştesin**
Başun için bir terahhum kıl ki ser-gerdânunam (181/2)

Can ipini kâkülünün teline bağlamışım. Başım için (hayatımın devamı, selâmeti için) bir merhamet kıl, ben senin başı dönen, şaşkın âşığın yâhut kurbanınım.

2.1.2.2. Rişte

Uzun ve ince seklinden dolayı saça benzetilir. Yakalamak ve bağlamak özelliği nedeniyle de sıkça kullanır. Rişte ip manâsıdır, sebep demektir. Sebebin de asıl manâsı iptir. Hadiseler birbirine bağlı olarak cereyan ettiği için sebep denmiştir.

Virmez oldu yol visâle **piç-i zülfün** âh kim
Rişte-i tedbirden devrân-ı kec-rev açdı **tâb** (28/4)

Zülfünün kıvrımına erişmek bir türlü nasip olmadı. Ne yazık ki ters dönen felek tedbir ipinden bükümünü açtı. Büküm ve kıvrım bir tarafından tutulabilir. Şair, artık zülfünün kıvrımı bana el vermez oldu yani bir ma'nâda nasip olmadı, ele geçmedi diyor. Onu elde etmek için tedbir ipini bükük. Bir tarafa doğru bükülen ip ters tarafa çevrilince açılır. Tedbir ipi artık ip olmaktan çıktı. Yani bir ipi bükük gibi uğraşıp tedbir aldık. Fakat arzularımız istikametinde dönmeyen aksi felek tedbirimizi bozdu. Saçının bükümünü elde edemedik. Çünkü tersine dönen felek o bükümünü açtı, artık o büküm ortadan kalktı demek de istiyor (Tarlan, 1985: I/135).)

Eşk-i çeşmümdür **ser-i zülfün** hayâliyle müdâm
 Yâ düzülmüş **rişte-i müşğ** üzre lü'lü'ler midür (106/4)⁴

Saçını düşünüp hâyal ederek gözümde akıttığım yaşlar mıdır, yoksa siyah, misk kokulu bir ip üzerine dizilen inciler midir? Zülf, siyah ve misk kokulu bir ipe, gözyaşı ise bu ipe dizilmiş incilere benzetiliyor.

2.1.2.3. Zünnâr

Şekil bakımından ilgi kurulur. Papazların bellerine bağladıkları kuşak olmasından dolayı renk bakımından da ilgi kurulur. Saçlar sevgilinin beline kadar uzanır ve sarar.

Sana dirler büt-i Çin **zülfüne zünnâr** söylerler
 Zihî **imânı** yohlar **küfr** söylerler **hatâ** dirler (80/4)

Sana Çin putu (güzeli), zülfüne zünnâr derler. Ne imansız adamlar bunlar küfr söylüyorlar, hatâ diyorlar. Çin putu demekle hatâ diyorlar, zülfüne zünnâr demekle de küfr söylüyorlar. Aslında ikisi de doğrudur. Sevgili, güzellerin

⁴ Bu gazel/beyit Akyüz, K. vd. *Fuzûlî Divânı*'nda yok. Tarlan A. N., *Fuzûlî Divânı Şerhi*'nde 106 no'lu gazel olarak yer almakta. Gazel/beyit Tarlan'ın eserinde yer aldığı için eserdeki gazel/beyit numarasıyla örnek olarak aldık.

memleketi olan Çin güzeline benziyor. Zülfü de âşıkları küfre kesrete, siyahlığa götürdüğü için küfr âlâmeti olan zünnara benziyor.

2.1.2.4. Kıl

İnce ve uzun olması dolayısıyla kullanılır. Doğrudan saç için kullanıldığı da görülür. Saçın her bir telini vasıflandırmak için kullanılır. Aynı zamanda sevgilinin beli ve âşıkların durumunu ifade etmek için de kullanıldığı görülür.

Zülfi kimi ayağın koymaz öpem nigârum
Yohdur anun yanında bir **kıl**ca i'tibârum (192/1)

Sevgilim, tıpkı zülfü gibi ayağını öpmeme izin vermez. Onun yanında bir kıl kadar i'tibârım yoktur.

2.2. Kıvrımlı-Halkalı

Saçın en belirgin özelliklerinden kıvrım ve büklümle ilgili gazellerde tespit ettiğimiz benzetmeler şunlardır: *pîç, tâb, pîç ü tâb, tâb-dâr, çîn, ham, şiken*. Halka: *çenber, çengel, kullâb, çeng*. Düğüm: *'akd, girih*. Bağ: *kayd, beste, peyvend*. Tuzak: *dâm, sayd*. Zincir: *müsel, kemend*. Yılan: *mâr, ejder, ejderha*.

2.2.1. Piç, Piç ü tâb

Saçın kıvrımlı, dolaşık şeklinden dolayı ilgi kurulur. Âşıklar üzerinde uyandırdığı etki nedeniyle de ele alınır.

Sabâdan gül yüzünde **sünbül-i pür-pîç ü tâb** oynar
Sanasan per açub gülşende bir **müşgîn gurâb** oynar (70/1)

Şair beyitte yanak üzerine düşen siyah zülfün oynamasını kanat çırpın siyah bir kargaya benzetiyor. *Zülfün, sabâ rüzgârının esmesiyle gül yüzünde sünbül gibi kıvrım kıvrım oynuyor. Sanırsın gül bahçesinde siyah bir karga kanat çırpıyor.*

2.2.2. Tâb, Tâb-dâr

Kıvrım, büklüm.

Girihler buldı cânım **riştesi tesbîh târ**i tek
Mana gör n'itti âhir ârzü-yi **zülfi pür-tâbun** (158/2)

Canının kıvrım kıvrım kıvrandığını anlatmak istiyor. Can ipi tesbih ipi gibi büküm büküm oluyor. *Canımın ipi tesbih ipi gibi büküldü, düğümlendi. Büküm büküm zülfünün arzusu bak sonunda bana neler yaptı.*

Uzanur **rişte-i tül-i emel** didâr zevkiyle
Ham açıldukça ol gül-çihre **zülf-i tâb-dârından** (214/5)

O gül yanaklının kıvrım kıvrım zülfünden büküm açıldıkça o didâr görmek zevkiyle uzun ve tahakkuku müşkül arzular ipi uzanır gider.

2.2.3. Çin

Kelimenin kıvrım, büküm anlamı ile ülke olan Çin ve bu ülkenin güzelleri ile çiçeklerine yapılan atıftan dolayı sıkça kullanıldığı görülür. Sevgilinin misk kokulu saçını Çin'e benzetilir. Çünkü misk orada bulunur. Bu kelime Hita, Maçın, Hoten ile birlikte çokça anılır.

Kemend-i çin-i zülfün vehmi gitmez zâr gönlümden
Mana ol **rişteyi ejder** kılan bilmen ne **efsûndur** (90/6)

Zülfünün bir kemende benzeyen kıvrımından daima korkuyorum. Bana o ipi ejder gösteren bilmiyorum ne sihirdir. Zülf kesrettir ama çok güzeldir. Ona

2.2.4. Ham

Eğri bükülmüş demektir. Saçların uçlarının kıvrımlı şeklinden dolayı benzetilir.

Ham açıldukça **zülfünden** belâ vü mihnetüm artar
Bi-hamdi'llâh ki **'ömrüm** uzanur **cem'iyetüm** artar (71/1)

Cem'iyet huzur ma'nâsınadır. Şairin aşkı arttıkça belâ ve mihneti ve neticede huzur ve rahatı artmış olur. *Zülfünden kıvrım açıldıkça benim belâ ve mihnetim artar. Allah'a şükürler olsun ömrüm uzar, huzurum artar.*

Ey Fuzûlî kıldı cânım **riştesin pür-pîç ü tâb**
Bir perî-veş dilberün **sevdâ-yı zülf-i pür-hamı** (285/7)

Zülf siyahtır. Onun için sevda kelimesi kullanılır. Saç yanınca kıvrım kıvrım olur. Mum fitili de siyahtır ve büküm bükümdür. *Ey Fuzûlî, bir peri gibi güzelin kıvrım kıvrım zülfünün sevdası canımın ipini büküm büküm etti.*

2.2.5. Şiken

Kıvrım, büküm. Saçın kıvrımı. Kıvrımlı ve karmakarışık saç. (Amîd: 1381: 1317).

Göricek **sümbüli** andum **şiken-i kâkülünü**
Sümbülü girye vü **âh** ile **perîşân** itdüm (199/6)

Sümbül saça benzer ve kıvrım kıvrımdır. Sümbül, saç gibi perîşândır. Sineden göklere yükselen âh da bir duman gibi siyah ve kıvrım kıvrımdır. Sümbüle benzer. *Sümbülü görünce senin kâkülünün kıvrımlarını andım. Sümbülü ağlamamla ve âhımla perîşân ettim.*

2.2.6. Halka

Saçın halka, lenger, çengel gibi unsurlarla münasebeti kıvrımlı sekli dolayısıyladır. Bundan başka tutma, yakalama, çekme özellikleri de bu tasavvura sebep olur.

Tasavvufta akıl yolu, aşka ve onun perîşanlığına ve ıstırabına düşmeden rahatça yürüyen bir yoldur. İnsan bu yolda yürüyerek de rahat ve muradına erer. Lâkin zülf kesrettir ve sonsuz güzelliklerini göz önüne sermiş. Zülf aynı zamanda yanak üzerinde bir halka vücuda getirir. İçinde ben vardır. Halka içinde ben yemdir. Zülfün kokusu yönüyle sıfatı olan amber, içinde beyazlık ve siyahlık bulunan renktedir. Siyah renk, insanı maddeye, dalâlete sevkeder. Beyaz renk ise hidayet yolu, doğru yoldur (Tarlan, 1985: I/102).

'Akl irşâdiyle bulmak kâm mümkündür veli
Dâm-ı râh ol **halka-i zülf-i mu'anberdür** mana (14/6)

Aklın gösterdiği yolda yürüyerek murada ermek mümkündür. Fakat o amber kokulu zülf halkası bana yolda bir tuzaktır.

Şâne-veş yüz nâvek-i gam sancılıbdur cânuma
Tâ **esîr-i halka-i gîsû-yı müşg-efşân** unam (181/4)

Senin misk kokuları saçan siyah saçının halkasına esir olduğumdan beri, tarak dişleri gibi yüzlerce gam oku canıma sapanıyor.

Yetürdi başını gerdün ayağa bâr-ı mihnetden
Hayâl-i **halka-i gîsû-yı 'anber-bâr** yetmez mi (289/2)

Başı ayağa gelen iki büklüm insan halkaya benzer. Gerdün yani felek de iki büklüm olmuş halde tasavvur edilir. Halk arasında ona kambur felek denmesi bu yüzdendir. *Felek mihnet yükü altında başını ayağa getirip, seni iki büklüm ettiği halde sen hâlâ amber kokusu yağdıran saç halkasını hâlâ hayal ediyorsun. Artık yeter.*

2.2.7. Kayd

Bağlama, bağlanmak, bağ, zincir.

Eğerçi iğne tek geğdüm cihânun her ne varından
Henüz ardumcadur **kayd**-ı ta'alluk **zülf-i târ**ından (214/1)

Şair, dünyadan geçmiş, fakat sevgilinin zülfünün telinden hâlâ kurtulamamış, yani kesrete bağlı kalmıştır. Bundan dolayı iğne, iplik gibi zayıf ve acizdir. *Her ne kadar cihanın her şeyinden iğne gibi delip geğtimse de hâlâ zülfünün telinden dünyaya bağlanmak düşüncesi peşimi bırakmıyor.*

2.2.8. Teşviş

Karışık, karmakarışık. Karmakarışık etme.

Sabâ ol **zülf**i depretdükçe **teşviş**üm ziyâd eyler
Sahın depretmeye kim bağrumdadur başı o **kullâb**un (158/4)

Zülf, kıvrıklığı dolayısıyla çengele benzetilir. Zülf hareket ettikçe çengele benzeyen ucu da oynar. Oynadıkça da çengelin ucu bağrına batar ve acı verir. *Sabâ rüzgârı o zülfü hareket ettirdikçe aklım fikrim birbirine karışıyor, dertleniyorum. Sakın o zülfü oynatma, zîra o çengelin ucu benim bağrındadır.*

2.2.9. Kullâb (Çengel)

Çengel. Şekil yönünden ve yakalama özelliğinden dolayı saça benzetilir. Saçların kıvrımlı seklinden dolayı çengele benzetilir. Tutma, yakalama, zaptetme özelliklerinden hareketle kullanılır.

Ey nâvek-i şevkun siperi sîne-i ahbâb
Zülfün hamı erbâb-ı vefâ saydına **kullâb** (24/1)

Hak, aşk oklarını ancak onu sevenlere ve onun tarafından sevilenlerin sinesine atar. Âşıklar sinelerini kalkan gibi o oklara karşı tutarlar. Zülfün kıvrımı çengele benzer. *Ey (sevgili), hararetili aşkının oklarının kalkanı seni*

sevenlerin ve senin tarafından sevilenlerin sinesidir. Saçının kırımı vefa sahiplerini avlamak için bir çengeldir.

Bükülmüş kaddümi kurtaragör **kullâb-ı zülfünden**
Hatâdur çekmesün çoh bağı çökmüş bir sınık yayı (278/3)

Bükülmüş boy yaya benzetilir. Yayın ortası çöküktür. Yayı çeken kiriştir. Kiriş zülfe benzetilir. Zülf de ucu kıvrık olduğu için bir çengele benzetilir. *Bükülmüş boyumu zülfünün çengelinden kurtar. Bağı çökmüş, kırık bir yayı çekmeye çalışmak doğru değildir.*

2.2.10. 'Akd

Saçların düğüm olarak ele alınması sekil benzerliğine dayanır. Düğüm de bir seyi sıkıca bağlamak vardır. Âşıkların gönlünün bağlanmasıyla ilgi kurulur. Ayrıca düğümün, çözülecek mesele olması, saçın, çözülmesi zor bir mesele olarak ele alınmasına sebep olur.

Mariz-i ışk **'akd-i zülfün** eyler ârzû zîrâ
Mı'alicler bu mühlik derde müşkildür devâ dirler (80/8)

Aşk hastası, zülfünün düğümünü ister, zîra hekimler bu tehlikeli derdin devâsı müşkildir derler. Aşk hastası ölümcül bir derde düşmüştür. Bunun devâsı ise müşkildir. Müşkil olan zülfün yani kesretin düğümünü çözmektir. Onu çözen aşk hastası vahdete yani visâle erer.

Dağıdursa n'ola **'akd-i zülfünü** her dem sabâ
Fitne ehli olanun cem'î **perîşân** olsa yeğ (153/5)

Sabâ rüzgârı her ân zülfünün düğümünü çözüp saçlarını perîşân etse ne olur? Buna hiç üzülmemeli, çünkü fitne koparan toplulukların dağılması, perîşân olması daha iyidir. Saç, insanı tutkun eden, aynı zamanda âşıkların gönlünü alıp onları kendinden geçiren bir güzellik unsurudur. Tasavvufta kesrettir. İnsan ruhunu Hak'tan uzaklaştırmak ister, bu fitnedir.

Kondurdu gerd hattun âyîne-i murâda
Kıfl urdu **'akd-i zülfün** gencine-i visâle (247/4)

Zülf kesrettir ve düğümlüdür. Kesret, visâl hazinesini âşıklara kapatır. Akd yani düğüm ise bir kilide benzetilir. *Hattın murat aynasına toz kondurdu.*

Zülfünün düğümü visâl hazinesine kilit vurdu. Yan bakış, gamze âşıkı sevdaya sevk eder, vahdet yolundan ayırır.

Tir-i gamzen atma kim bağrum deler kanum töker
'**Akd-i zülfün** açma kim **âşüfte-hâl** eyler meni (294/5)

Yan bakış okunu atma ki o ok bağrumı deler, kanımı döker. Saçının düğümünü açma ki hâlimi perîşân eder.

2.2.11. Girih

Düğüm, bağ anlamlarına gelir. Bağlamak zaptetmek özelliğinden dolayı saça benzetilir.

Katı müşkildür işüm **zülf-i girih-gîründen**
Sabr bu müşkili dirler açar ammâ müşkil (175/4)

Senin düğüm düğüm olmuş saçın yüzünden çok zordur işim. Sabır bu müşkülü açar derler, amma bu da pek güç. Sevgilinin düğüm düğüm zülfü, kesret âleminin içinden kolay kolay çıkılamayan muammalarıdır. Kâinatı ve ondaki ma'nâyı anlamak, nefsi arzulardan feragat etmek, ondan sonra kesretten vahdete varmak güç iş. Sabrederek bu düğümler çözülür, fakat sabır da çok güç.

Ey saf-ı nevk-i müjen **zülf-i** melâmet şânesi
Her **girih zülfünde** bir **dâm-ı** tahayyür dânesi (298/1)

Ey kirpiklerinin okunun dizisi, kınama zülfünün tarağı olan (sevgili)! Zülfündeki her düğüm bir hayret tuzağı (yemi) danesidir. Kirpik okunun dizisi tarağa benzetiliyor. Zülfteki her düğüm, hayvanı avlamak için tuzağa konan yemdir. Yuvarlak tuzak, içindeki tane ile hayretle açılmış göze benzer.

Açma **kâkül girihin** başun için görme revâ
Ki perîşân olalar bir nice ser-gerdânlar (67/4)

Başın için kâkül düğümünü çözme; birçok âvâre, başı dönmüş âşığın perîşan olmalarını revâ görme. Sevgili, örülü saçını açınca saçlar dağılır, perîşan olur. Dolayısıyla saçların tellerine gönülleri bağlı olan âşıklar da perîşan olur.

2.2.12. Peyvend

Bağlamak, sarmak özelliğinden dolayı benzetilir. Saçlar âşıkları bağlar, kendine çeker.

Rişte-i cân eyledüm **peyvend târ-ı zülfüne**
Âh kim çekmekte imdâd eylemez baht-ı zebûn (229/6)

Şair, bir ipi çekemeyecek derecede zayıf. Bahtı ise âciz ve ona bu konuda yardım etmiyor. *İp gibi zayıf olan canımı saçının teline bağladım. Ne yazık ki âciz, yenilmiş tâlihim onu kendime çekmekte bana yardım etmiyor.*

2.2.13. Zincir

Uzun ve örgülü saç şekil bakımından zincire benzetilir. Yakalama ve bağlama özelliğinden dolayı ilgi kurulur. Âşıkların gönlünü yakalaması ile delilerin zincire vurulması tasavvuru sıkça kullanılır.

Kılmazam **zencîr-i zülfi** terkin ey nâsîh meni
Hâh bir 'âkil hayâl it hâh bir divâne dut (43/5)

Ey bana nasihat eden! Beni ister bir akıllı, ister bir divane farzet. Onun zülfünün zincirini terketmek hususundaki nasihatini tutmam, yerine getirmem.

Uyub âhûya düşdü **müşg** Mecnûn tek beyâbâne
N'ola çeksen anı **zencîr-i zülfi** 'anber-efşâne (251/1)

Misk, Mecnûn gibi âhûya uyup çöle düştü. Onu amber saçan saçının zincirine çeksen ne olur? Misk ve amber saça sürülen güzel kokulardır. Aynı zamanda misk simsiyahtır. Amber ise alaca renklidir. Bunlar saça mahsustur. Saç zincire benzetilir. Zincire çekmek bir deliyi zincire vurmaktır.

Özin nisbet kılurdu **zülfüne zencîr** her sâ'at
Bu sevdâlar anı ser halka-i ehl-i cünûn itdi (283/3)

Zülf, şekli itibariyle, zincire benzer. *Zincir her sa'at kendini zülfüne benzetirdi. İşte bu delice arzular onu divâneeler halkasının başı yaptı.*

2.2.14. Kemend

Saçın, kemend, ip, dâr gibi kelimelerle münasebeti asılma ve can verme hususlarına dayanır. Âşığın esir olarak değerlendirilmesi saçların bağlama özelliğini ön plana çıkarır.

Kemend-i çîn-i zülfün vehmi gitmez zâr gönlümden
Mana ol **rişteyi ejder** kılan bilmen ne **efsûndur** (90/6)

Zülfünün bir kemende benzeyen kıvrımından daima korkuyorum. Bana o ipi ejder gösteren bilmiyorum ne sihirdir. Zülf kesrettir ama çok güzeldir. Ona yakalanan âşık, Hak yolundan ayrılmış, masivaya kapılmıştır. Fuzûlî bunu bildiği için korkuyor. O ipi insanın ma'nâsını zehirleyip öldüren bir yılan gibi görüyor.

2.2.15. Mâr (yılan)

Uzun ve kıvrımlı şekli dolayısıyla saçların yılan olarak tasavvuru sıkça kullanılır. Bu tür kullanımlarda sevgilinin güzelliğinin ve hazinesinin bekçisi olması göz önünde bulundurulur.

Zikr-i lebünle **zülfüne** cân buldu dest-res
Anun kimi kim ohıyub **efsûn yılan** dutar (72/3)

Zülf, siyah ve uzun bir yılanla "ejderhâ" benzetilir. Bir ma'nâyâ da kesret olup insanı ma'nâdan ayırır ve öldürür. Yılanı korkmadan tutmak için bir sihir bilmek lâzımdır. *Efsun okuyup yılan tutarlar ya, tıpkı onun gibi can da dudağını zikrederek zülfünü elde etti.* Fuzûlî sevgilinin saçlarını büyülü bir yılan olarak değerlendirir. Yılan zehirli bir hayvandır ve bu yüzden onu yakalamak isteyen kişi kendini efsunlatır. Zehirli hayvanlara karşı efsunlanmak onları etkisiz hale getirir (Deniz, 2004: 279). Fuzûlî sevgilinin dudağı gibi kimsenin sihir yapamayacağını söylüyor. Yılanla benzeyen saçları yanaklar üzerinde tutan onu yakalayan dudakların yaptığı efsundur. Saçlar büyü, sihir gibi unsurlarla ve Hz. Mûsâ'nın yılan olabilen asasını hatırlatacak biçimde şekil ve durum yönüyle şiirlerde sıkça kullanılmıştır.

Dil dutar **mâr-ı ser-i zülfünü** vehm eylemeyüb
Bilmezem kim ana ta'lim-i ne **efsûn** itdün (167/5)

Gönül, yılanla benzeyen zülfünü korkmadan tutuyor. Bilmiyorum ona ne efsûn "sihir" öğrettin.

Ârızun üzre **ham-ı zülfün** anub dün tâ seher
Dolanurdum her taraf odlara düşmüş **mâr** tek (157/4)

Yanağının üzerinde kıvrılan zülfünü düşünüp, gece sabaha kadar, ateşe

düşmüş yılan gibi her taraftı dolanıp duruyorum. Sevgilinin saçı uzun ve siyah olduğu için yılanı benzetilir. Yılan kovuklarda yuva yapar. Göz de bir kovuk gibidir. Orada sevgilinin saçı yuva yapmıştır. Daima gözünün önünde o zülfün hayali vardır. Âşık, sevgilinin her tarafta güzelliğini görüyor. Onu gözden hiçbir büyü veya nasihat çıkaramaz.

Mesken itmiş yâr **mâr-ı zülfi** çeşmüm rahnesin
Pend virmen kim anı andan çiharmaz min füsûn (229/4)

Sevgilinin yılan saçı gözümün kovuğuna yerleşmiş. Hiç nasihat vermeyin, onu oradan bin büyü çıkaramaz.

2.2.16. Ejder, Ejderha

Şekil benzerliğinden ve âşıklar üzerindeki etkisinden hareketle ilgi kurulur. Saçlar sevgilinin hazinesini bekleyen ejderhalara benzetilir. Efsaneye göre hazineleri yılanlar korur ve hazineye ulaşmak isteyenleri öldürürmüş. Sevgilinin yüzü ve yanağı bir hazinedir. Saçlar bu hazineyi bekleyen yılan veya ejderha olarak tasavvur edilir (Şahin, 2011: 1862). Bu hazineye ulaşmak isteyen âşığın ölümü göze alması gerekir.

Hansı yirde tapılır nisbet sana bir genc-i hüsn
Hansı gencün **ejderi zülf-i perîşân**unca var (73/6)

Hangi yerde sana benzeyen bir güzellik hazinesi bulunur, hangi hazinenin ejderi perişan saçın gibidir? Saç, örülü olduğu zaman ejdere benzer. Perişan olduğu zaman benzemez.

Kıl tekellüm **zülfün** endühını gönlümden gider
Bir **füsûn** ile halâs et **ejdehâ**lardan meni (292/5)

Bir söz söyle, zülfünün kederini gönlümden uzaklaştır. Bir efsun okuyarak beni ejderhalardan kurtar. Zülf kesrettir. Şeklen de yılan ve ejderhaya benzer.

İki **ejderdür** ki bir genc üzre baş koymuş yatur
Yâ müselsel ârızun devrinde **gîsûlar** mıdur (106/3)⁵

⁵ Bu gazel/beyit Akyüz, K. vd. *Fuzûlî Divânı*'nda yok. Tarlan A. N., *Fuzûlî Divânı Şerhi*'nde 106 no'lu gazel olarak yer almakta. Gazel/beyit Tarlan'ın eserinde yer aldığı için eserdeki gazel/beyit numarasıyla örnek olarak aldık.

Bir hazine üzerine baş koymuş yatan iki ejderha mıdır, yoksa etrafı zincir ile ihata edilmiş yanağın mıdır? Yanak güzellik hazinesine, etrafında zincir Őeklindeki saçlar da ejderhaya benzetilir. Her hazinenin bir tılsımı vardır ki bu ejderhadır.

2.2.17. Dm

Sevgilinin saçları aşıklar için birer tuzaktır. Aşıkların gönlü sevgilinin saçının tuzadına yakalanır. Aşığın istediği sevgiliye bağlı olmaktır. Aşıkların gönülleri sevgilinin saçına asılı olarak tasavvur edilir. Zülf dm olarak ele alınınca benler, tuzak içindeki daneye, gönül de kuşa benzetilir (Sefercioğlu 2001, 152).

Zlfini ehl-i vef saydına **dm** eyleyeli
Meni ol **dma giriftr** bilbdr bilbem (183/3)

Zülfünü vef shiplerini avlamak için tuzak yaptığından beri benim o tuzağa tutulmuş olduğumu bildiğini biliyorum.

2.2.18. Çeng

Kanuna benzeyen, dik tutularak alınan bir çalgı aleti. anağı torba gibi olup boyu uzun ve eğridir. Boyunun uzun olması ve eğriliği ile saçın tellerine benzetilirler.

Lebn devrinde zhidler dutub meyhneler kncin
Kılub tesbh terkin **tr-ı zülf-i eng** dutmuşlar (69/6)

Dudağının devrine, idrakine girdikleri zaman evvelce zühd ve takva sahibi insanlar meyhane köşelerine çekilmişler ve tesbih ipini terkedip, eng tellerini tutmuşlar. Yani eng ahengine kapılmışlar. Dudak kırmızıdır, şaraba benzer. Onun için meyhane köşesine çekilirler. Leb kırmızı renkte ve yuvarlaktır, nokta gibidir. Bunun için zhidler, onun devrinde meyhane köşesine giderler diyor. Dudağın yuvarlaklığını devrinde kelimesi ile anlatıyor.

2.2.19. Beste

Saçın beste oluşu sekil benzerliğine dayanır. O aşıkların gönüllerini sıkıca bağlar. Gönül sürekli sevgilinin saında bağlı olarak tasavvur edilir.

Zayı' olmaz vdi-i vahdetde ol vre kim
Beste-i zencr-i zlfndr dil-i dvnesi (298/6)

Deli gönlü zülfünün zincirine bağlı olan o âvâre birlik vadisinde mahvolup gitmez. Kesrete âşık olup o yolda âvâre olan yani gayesiz oraya buraya koşan insan, vahdet yolunda vahdete erişmek yolunda hüsrâna uğramaz, mahvolup gitmez, vahdete erişir. Çünkü her zülf telinin çıktığı yer baştır yani yüzdür. Yüz, yanak vahdetdir. Her tel, âşıkı yüze götürür. Bağlı bir insan istediği yere gidemez.

2.3. Dağınık Karışık

2.3.1 Dağınık

Saçın dağınıklığı için Fuzûlî'nin gazellerinde şu kelimeler kullanılmıştır: *Derhem, perişân, âşüfte, cem'iyet, jülîde.*

2.3.1.1. Perişân

Saçın perisan olarak tasavvur edilmesi, çoğunlukla âşığın gönlünün dağınıklığı ile alakalıdır. Âşığın parça parça olmuş gönlü sevgilinin saçlarına takılı olarak nitelendirilir. Sevgilinin saçlarını toplaması ve düzeltmesi âşıkların parçalanmış gönüllerini bir araya getirecektir. Ayrıca dağınıklığı ve karmakarışık şekli dolayısıyla da saçlar perişân olarak nitelendirilir.

Yile virme dağıdub her yan ayahlardan götür
Ey perî **zülf-i perişân**un gerekmez mi sana (19/3)

Ey peri, perişan zülfünü rüzgâra bırakıp her tarafa yayma. Onlar ayaklar altında ezilir. Bu dağınık zülfün senin için gerekli değil mi? İdeal bir güzelin zülfü "saçı" yerlere sürünecek kadar uzundur.

Pây-bend oldum ser-i **zülf-i perişân**un görüb
Nutkdan düşdüm leb-i la'l-i dür-efşânun görüb (37/1)

Perişan zülfünün ucunu görüp ayaklarımdan bağlandım. İnci saçan lâ'l dudağını görüp nutkdan düştüm, dilim tutuldu. Şair, zülf ile lâ'l dudağı bir araya getirmiş. Bunun nedeni zülfün kesret, dudağın ise fenâfillâh olmasıdır.

Gönlüm açılır **zülf-i perişân**unı görgeç
Nutkum dutulur gonca-i handanunı görgeç (53/1)

Perişan zülfünü görünce gönlüm açılır. Gülümseyen gonca dudağını görünce dilim tutulur, söz söyleyemem. Zülfün güzelliği perişanlığındandır. Âşık zülfü

görünce gönlü açılıyor. Gonca ağızdır, gülünce, açılınca gül olur. Dudağın açılması söz söylemesidir.

Âşiyân-ı murg-ı dil **zülfi perîşân**undadır
Kanda olsam ey perî gönlüm senün yanundadır (85/1)

Ey peri! Gönül kuşunun yuvası, senin perîşan saçlarındadır. Nerde olursam olayım gönlüm hep senin yanındadır.

Kıldı **zülfi** tek **perîşân** hâlümü hâlün senün
Bir gün ey bî-derd sormazsın nedür hâlün senün (168/1)

Ey dertsiz, kayıtsız! Bir gün hâlin nedir diye sormazsın. Senin yüzündeki benin, benim hâlîmi zülfi gibi perîşân etti. Yüzdeki ben daima zülfi yanak üzerindeki kıvrımı ortasında tahayyül edilir. Bu bakımdan aralarında münasebet vardır. Zülfi ekseriya bir tuzağa, beni de ortasındaki taneye benzetirler.

Ruhun devrinde bir **divânedür sevdâlu zülfi** kim
Perîşânlıkdan olmuş men kimi meşhûrî devrânun (162/2)

Benim gibi perîşânlıktan dünyaya ün salmış olan sevdâli zülfi, yanağının etrafında bir divânedir. Zülfi siyahtır, sevdâ siyah manasına gelir. Saç zincire benzediği için aynı zamanda divânedir. Saçın dağınıklığını duymayan bilmeyen kalmamıştır. Fuzûlî saçı divane bir âşığa benzetir.

Belâ nâvekleri sancılamasun mı gönlüme her dem
Dolaşur şâne tek her lâhza ol **zülfi perîşâna** (251/3)

Her an o dağınık, perîşan saça tarak gibi dolaşan gönlüme her yandan belâ okları saplanmasın mı? (Elbette saplanacak). Gönül, kesret olan saça dolaşınca her yandan belâ okları yağar. Zülfi kesrettir. Her tarafa dağılmıştır, perîşandır. Her yanda âşıkın gönlünü çelen bir güzellik vardır. Âşığın gönlü onu düzeltmek isteyen bir tarak gibi saça dolaşıyor. Tarağın her dişi bir oka benzer. Her taraftan belâ okları yağıyor demek olur.

Âzâdelerün gönlin cem' itmiş iken gaflet
Depretme sabâ bi'llâh ol **zülfi perîşânı** (265/4)

Ey sabâ rüzgârı! Aşkdan gafil olanlar bu gaflet içinde huzura ermiş iken o perişan zülfü Allah aşkına harekete geçirme. Hak aşkından habersiz olanlar gaflet içindedirler, huzurludurlar. Zülfün tüm güzellikleri bahar ile harekete geçer. Bu güzellikler karşısında o gaflette olanlar da aşk ıstırabına düşer ve huzurlu olan gönülleri perişan olur.

2.3.1.2. Âşüfte

Çıldırircasına seven, bu yüzden perişan bir halde, azgın ve bastan çıkmış deli gibi olan anlamlarına gelen âşüfte, sevgilinin saçlarının âşıklar üzerinde bıraktığı etkiyi ve sevgilinin saçlarının yapısını anlatmak için kullanılır.

‘Ârızun devrinde **cem’iyyet**den olsun nâ-ümid
Olmayan **âşüfte-i zülf-i perîşân**un senün (169/3)

Dağınık saçının âşığı olmayan, senin yanağının etrafında toplanmaktan ümidini kessin. Senin kesret âleminde tecelli eden güzelliğine, aklını kaybedercesine âşık olmayan, vahdet âleminde huzur ve rahata ermekten ümidini kessin.

2.3.1.3. Cem’iyyet

Cem’iyyetin iki ma'nâsı vardır: Biri toplanmak, toplamak, diğeri huzur ve rahat. Cem’iyyet-i hâtır (Tarlan, 1985: II/146).

N’ola ger **cem’iyyet-i hâtır**dan olsam nâ-ümid
Cem’ olur mu hûblar **zülfün perîşân** eyleyen (221/5)

Huzur ve rahattan artık ümidimi kessem ne olur? (Buna şaşılır mı?). Güzeller zülfünün perişan eylediği bir insan huzura erer mi?

2.3.2. Karışık

Saçın karışıklığını tasvir eden eden kelimeler: *Müşevveş, jülîde. Fitne: kıyâmet. Sihir: efsun. Hırsız: tarrâr.*

2.3.2.1. Müşevveş

Karışık, karmakarışık, anlaşılmaz, düzensiz.

Çekseler zencîr ile gülzâre gitmen kim mana
Sünbül-i zülfün firâkından **müşevveş**dür dimağ (145/5)

Beni gül bahçesine zincirler ile çekip götürmek isteseler yine gitmem. Zira sümbüle benzeyen zülfünün ayrılığından aklım karmakarışıktır.

2.3.2.2. Füsûn/Efsûn

Sihir, büyü, üfürük, hile yolu ile yapılan işler.

Dil dutar **mâr-1 ser-i zülfü**ni vehm eylemeyüb
Bilmezem kim ana ta'îm-i ne **efsûn** itdün (167/5)

Gönül, yılana benzeyen zülfünü korkmadan tutuyor. Bilmiyorum ona ne efsûn "sihir" öğrettin.

2.3.2.3. Derhem

Karışık, karmakarışık.

Derhem olmuş **sünbülün** gûyâ ki kılmışdur ana
Mû-be-mû hâl-i dilüm diller uzadup şâne 'arz (139/2)

Sünbüle benzeyen saçın birbirine karışmış, üzüntülü sanki. Tarak, diller uzatıp gönlümün hâlini inceden inceye, kılı kılına arzetmiş.

2.3.2.4. Jülîde

Karmakarışık, dağınık demektir. Saçların dağınlığı ve karmakarışık şeklinden dolayı tasavvur edilir. Aynı zamanda bu karışıklık âşıkların gönlünde yarattığı etki nedeniyle de ele alınır.

Mûy-1 jülîdeme tîğinden ümîdüm kesmezem
Ey Fuzûlî hâli olmaz berk-i lâmi'den sehâb (31/7)

Ey Fuzûlî, kıvrım kıvrım karmakarışık, dağınık saçımla kılıcından ümidimi kesmiyorum, nitekim bulut da parlayan şimşekten hâli (boş, ıssız, تنها) kalmaz.

Habâb-ı eşk içinde **mûy-1 jülîde**me hoş-hâlem
Başumda bu hümâyun sâye 'âli binâdandur (88/5)

Gözyaşımın üzerindeki hava kabarcığı içinde birbirine karışmış saçlarımla oturuyorum ve hâlimden memnunum. Başımdaki bu mübarek devlet kuşu gölgesi o yüksek binâdandır. Karışık saç, başında hümâ kuşunun gölgesidir. Yani saltanattır.

Ey sabâ **jülîde-mû** başında Mecnûn'un şahın
Bî-tekellûf gitme kim Leyli evidür ol palâs (124/4)

Ey sabâ rüzgârı saçları karmakarışık Mecnûn'un başında sakın lâubâli bir şekilde gezme, zîra o paçavra Leylâ'nın evidir. Mecnûn, Leylâ'nın aşkı ile çöllerde dolaşırken saçları uzamış ve birbirine karışmış, keçe gibi olmuştur. Fakat o keçeleşmiş, paçavraya benzeyen saçların içinde Leylâ'nın aşkı vardır. Şair onu paçavra gibi görüp hürmette kusur etmediye saba rüzgârını uyarıyor.

Mûy-1 jülidemdedür **cem'iyet**-i esnâf-1 gam

Mülk-i sevdânun budur gûyâ **sevâd**-1 a'zamı (285/3)

Her türlü gamın toplandığı yer benim perişan saçımdır. Sanki perişan saçım sevda mülkünün en büyük şehridir, merkezidir.

Sen selâmet kisvetin zîver kıl ey ehl-i salâh

Kim mana bes **mûy-i jülidem** cünûn pîrâyesi (300/4)

Ey şeri'at emirlerine ita'at ederek sâlih insanlar arasına giren! Sen selâmet elbisesiyle süslen. Benim için perişan, birbirine karışmış saç delilik süsüdür.

2.3.2.5. Fitne

Belâ, ayartma, karışıklıklar. Divân Şiiri'nde öncelikle kıyametle ilgili olarak kullanılır. Ahir zamanda birçok karışıklıklar çıkacağı ve fitneler kopacağı bilinmektedir. Divân şairi bu karışıklıklara neden olarak sevgiliyi göstermektedir (Pala, 1989: 174). Fitne kelimesinin kargaşa, kargaşaya sebep olan anlamlarına gelmesi, kargaşa sonunda belânın kaçınılmaz oluşu, saçın rengi ve çokluğu sebebiyle kesret oluşu, fitne, belâ, fettân gibi unsurların kesretle ilgisi bu benzetmeye sebep olan nedenlerdir. Bu unsurların ele alınışında âşıkların gönüllerinde yarattıkları etki de önemlidir.

Cihâna kaddün ile **kâkül**ünden **fitnel**er düşmüş

Kıyâmet ibtidâsı **fitne**-i âhir zamandır bu (236/5)

Dünyâya boy bosun ile saçından fitneler düşmüş. Bu kıyametin başlangıcı olan fitne-i âhir zamandır. Kad vahdet, saç kesrettir. Bunların ikisi de güzeldir, dünyayı kendilerine meftun eder. Kesret ile vahdet arasındaki tezat ise âlemi birbirine katar. "Fitne-i âhir zamân" devr-i Muhammedî'de olan fitnedir. Devr-i Muhammedî İslâmiyet'tir. Asıl tevhîde varan din İslâmiyet'tir. Ondan evvel sadece kesret biliniyordu. Arada tezat olmadığı için fitne de yoktu. Fakat tevhîd ortaya çıkınca âleme fitne düştü. Tevhîde varmak için bir mücadele başladı (Tarlan, 1985: III/86).

2.3.2.6. Tarrâr

Hırsız, yankesici. Âşıkların gönlünü çalması nedeniyle saçlar, hırsız ve yankesiciye benzetilir.

Derd çekmiş başum ol hâl-i siyeh kurbânı
Tâb görmüş tenüm ol **turra-i tarrâra** fidâ (7/2)

Dertli başım o siyah bene kurban, ıztıraptan, acıdan kıvranan tenim de o yankesici, insanı aldatici turraya feda olsun. Âşıkların gönlünü çalması nedeniyle saçlar yankesici ve hırsız olarak nitelendirilir. Saçlar gönül hırsızıdır.

2.4. Yüzü Örtmesi-Yüzdeki Görünüşü (Durumu):

2.4.1. Örtü

Saçın tamamını ya da bir kısmını örtme özelliği için kullanılan kelimeler: *Perde, nikâb, ebr, küfr.*

2.4.1.1. Küfr

Divân Şiiri'nde küfr, sevgilinin saçının rengidir. Bu durumda imân da yüz olacaktır. Saç yüzü gizlediği ve örttüğü, nuru sakladığı için küfür diye nitelenir. Gece de herşeyi örttüğü için kâfir olur (Pala, 1989: 306).

Küfr-i zülfinden meni men' eylemek lâyük degül
Sofi insâf eyle imânun gerekmez mi sana (19/6)

Ey sofî! Onun zülfinün yüzü örtmesinden beni men etmek lâyük değildir. İnsaf et, sana imânın lüzumu yok mu? Küfr örtmek ma'nâsındadır. Zülf yüzü örttüğü için kâfirdir. Kâfir ise hakikati örten demektir. Zülf aynı zamanda siyahtır ve kesrettir. Şair burda sofîye seslenerek; sevgilinin zülfinün sevdası beni küfre sürüklüyor bundan beni men' eylemek doğru değildir, bunu yaparsan imânından olursun diyor.

2.4.1.2. Perde

Örtmek ve gizlemek özelliğinden dolayı benzetilir. Saçlar sevgilinin vücudunun perdesidir.

Oldu **ebr-i dūd-ı âhum perde**-i ruhsâr-ı mâh
Âh kim almaz cemâinden henüz ol meh **nikâb** (28/7)

Yükselen ahımın dumanı bir bulut olup ayın yüzüne perde çekiyor. Böyle olduğu hâlde ay yüzlü sevgilim yüzündeki örtüyü kaldırmıyor.

2.4.1.3. Nikâb

Örtmek, gizlemek, saklamak özelliklerinden dolayı benzetilir.

Keşf-i esrâr-ı melâhat cevher-i tîğindedür
Kim alur başlardaki **sevdâ** cemâinden **nikâb** (31/4)

Başlardaki sevda onun güzelliğinden, güzel yüzünden örtüyü kaldırdığı gibi güzellik sırlarının keşfi, açılması, kılıcının cevherinde özündedir.

Subh salub mihr-i ruhundan **nikâb**
Çıh ki temâşâya çıha âf-tâb (26/1)

Sabahleyin güneşe benzeyen yüzünden örtüyü kaldırıp çık ki, güneş senin güzelliğini temaşaya çıksın. Sen güneşten daha güzelsin, çünkü güneş seni temaşa etmek için doğuyor.

Sen yüzünden âlemi rûşen kılub saldun **nikâb**
Yazıya salsun bu günden beyle nûrın âf-tâb (27/1)

Sen yüzünden örtüyü kaldırıp bütün dünyayı aydınlattın. Bundan sonra güneş, ışıklarım sahralara salsın.

2.4.2. Yüzdeki Durumu:

Saçın yüz üstündeki durumu *sünbül* kelimesi ile anlatılır.

2.4.2.1. Sünbül

Şekil, koku ve renk benzerliğinden dolayı benzetilir. Saçın en fazla bu unsurla ilgisinin kurulduğu görülür. Sünbül saça benzer ve kıvrım kıvrımdır. Sünbül, saç gibi perişandır. Doğrudan saçın yerine kullanıldığını görüyoruz.

Bağ şahidlerine **zülf** ile çeşmün göster
Sünbülü derhem edüp nergisi bîmâr eyle (249/2)

Bahçe güzellerine saçın ile gözünü göster. Sünbülü perişan, nergisi hasta et.

Mu'anber sünbülünden almadın **bû** olmadum rüsvâ
Bu rüsvâlık mana senden degül bâd-ı sabâdandur (88/4)

Amber kokulu, sümbüle benzeyen zülfünden koku almadan âleme rüsvâ olmadım. Bu rüsvâlık bana senden değil, sabah rüzgârındandır.

Ey Fuzûlî şem‘-veş mutlak açılmaz yanmadın
Tâblar kim **sünbül**inden **rişte**-i cânundadır (85/7)

Ey Fuzûlî! Onun sümbüle benzeyen saçının senin can ipliğinde vücuda getirdiği kıvrımlar, ıztıraplar mumda olduğu gibi muhakkak yanmadan açılmaz, sükûn bulmaz. Can ipi mum fitilidir. Mum yandıkça fitildeki kıvrımlar açılır. Sevgilinin saç da sünbül gibi kıvrım kıvrımdır. Bu kıvrım kıvrım zülfün aşkı, âşıkın canında kıvrımlar yani ıztıraplar vücuda getiriyor. Bu ıztırapların sükûn bulması, kıvrımların açılması için muhakkak mum gibi yanmak lâzımdır. Âşık, kesret karşısında yana yana vahdete erişir (Tarlan, 1985: I/306).

3. Saçın rengi ile ilgili görünüşler

Divân Şiiri'nde saçın çokça işlendiği ve çeşitli benzetmelerin yapıldığı en önemli özelliklerden birisi de rengidir. Saç denince akla gelen renk siyahtır. Saç için siyah renk vazgeçilmez bir özellik olsa da zaman zaman sarı saçtan bahseden şairler de olmuştur. 18. yüzyıl şairlerinde (Özellikle Nedim'de) "sarı saç"a daha fazla tesadüf edilir (Köksal, 2002: 165). Âşıkların kendi durumlarını anlatırken beyazlamış, ağarmış saçtan da bahsettikleri görülür. Fuzûlî siyah renk yanında bir beytinde sefid (ak) rengi de kullanmıştır. Fuzûlî'nin renkle ilgili benzetmeleri şunlardır: *Kara, siyah, târ, sevâd, sevdâ, zulmet. Küfr, kâfir, zünnâr, büt, îmân. Sefid (ak), Hindû, gurâb, dûd, âh, Benefşe, sünbül, müşgîn, 'anber-fâm.*

3.1. Siyâh, siyeh

Saç için vazgeçilmez özellik siyahlıktır. O, siyahla ilgili birçok kelimeyle siyahlığı nitelendirilir.

Zülf siyeh sanemler olmuş senün esirün
 ʔşkunda her birinün öz zülfi boynı bağı (261/5)

Siyah zülüflü güzeller, putlar senin esirin olmuş. Senin aşkında herbirinin kendi saç, kendi boynunun bağı olmuş.

Dutalum ki **zülfi siyâh**ünü dutan üzre sâbit olur günâh
 Ne revâ ki gamze-i kâtilün güneht etmeden töke kanımı (262/5)

Siyah saçını tutana günah yazıldığını farz edelim. Öldürücü gamzen kanımı döküyor ama ona günah yazılmıyor. Bu bana revâ mı?

3.2. Zulmet

Karanlık, çoğulu da zulumâttır. Siyahlık dolayısıyla ilgi kurulur. Divan şiirinde sevgilinin saçı zulumâta, dudağı da bu zulumât içindeki âb-ı hayâta benzetilir (Pala, 1989: 537-538).

Zulmet-i zülfün giriftârı dem urmaz nûrdan
Tâlib-i şem‘-i ruhun hurşid-i rahşân istemez (115/2)

Zülfünün karanlığına yakalanan kişi nurdan bahsetmez. Yanağının mumunu isteyen ise parlak güneşi istemez. Zülfe yani kesrete esir olan karanlık içindedir, nurdan bahsetmez. Yüzünün mumuna talip olan insan da parlak güneşi istemez. Zirâ sevgilinin yüzünün mumu güneşten daha parlaktır. Bunu isteyen insan maddî âlemdeki parlak güneşi istemez. Ayrıca kesretin karanlığına düşmüş bir insan, nuru göremez dolayısıyla nurdan bahsedemez.

3.3. Küfr

Arapçadaki anlamı bir şeyin üstünü örtmek olan küfr sözcüğünün diğer bir anlamı da karanlıktır. Divân Şiiri’nde küfr, sevgilinin saçının rengidir. Bu durumda imân da yüz olacaktır. Saç yüzü gizlediği ve örttüğü, nuru sakladığı için küfr diye nitelenir. Gece de herşeyi örttüğü için kâfir olur (Pala, 1989: 306). Klasik Türk Şiiri’nde saç küfr, yüz iman olarak kesret-vahdet ikileminde değerlendirilmiştir. Âşık çoğu zaman kesrete bağlanıp kalır ve vahdete ulaşamaz.

Halk **küfr** ehline **imân** ‘arz ider men dem-be-dem
Küfr-i zülfün eylerem gögsümdeki imâna ‘arz (139/4)

Halk, her ân küfr ehline, kâfirlere imân gösterir. Ben ise tam aksine gögsümdeki imâna senin zülfünün küfrünü gösteriyorum.

3.4. Kâfir

Zülfün hayali gönülden gitmez çünkü kâfirin yaptığı bina sağlam olur. Yüz üzerindeki ayva tüylerini zülf örter. Ayva tüyleri Kuran yazısı olarak değerlendirildiğinde, zülfün bunu kapatması kâfirlığe delalet eder. Zülfün ucunda gönül barınmaz çünkü zülf diğer unsurlarla birleşince kâfir çoğalır.

Âşıklar üzerindeki etkisi ve siyahlık faktörü de göz önünde bulundurularak saçların kâfir, dinsiz ve papaz gibi kelimelerle tavsif edildiği görülür (Çavuşoğlu 1971, 115).

Mana zulm-i sarîh ol **kâfir** eyler kimse men' itmez
Fuzûlî **küfr** ola mı ger disem yohdur müselmanlığ (146/5)

Ey Fuzûlî! O kâfir bana açıkça zulmediyor da kimse bu zulmü men' etmiyor. Bu durumda âlemde Müselmanlık yoktur dersem küfr olur mu? Şairin burada kâfir dediği zülf, yani kesrettir. İnsanın herhangi bir güzellik karşısında kayıtsız kalması imkânsızdır. Zulmediyor demesi, beni Hak yolundan men' ediyor, beni ıztıraba sevk ediyor demektir.

Fuzûlî'ni ayakdan saldı bâr-ı mihnet-i işkun
Niçün dutmazsan ey **kâfir** elini bir müselmânun (162/7)

Ey kâfir! Aşkın mihneti yükü, Fuzûlî'yi yere yıktı, niye bir Müslümânın elinden tutmazsın?

3.5. Zünnâr

Şekil bakımından ilgi kurulur. Papazların bellerine bağladıkları kuşak olmasından dolayı renk bakımından da ilgi kurulur. Saçlar sevgilinin beline kadar uzanır ve sarar.

Sana dirler büt-i Çin **zülfüne zünnâr** söylerler
Zihî îmânı yohlar **küfr** söylerler **hatâ** dirler (80/4)

Sana Çin putu, güzeli, zülfüne zünnâr derler. Ne imansız adamlar bunlar küfr söylüyorlar, hatâ diyorlar. Çin putu demekle hatâ diyorlar, zülfüne zünnâr demekle de küfr söylüyorlar. Aslında ikisi de doğrudur. Sevgili, güzellerin memleketi olan Çin güzeline benziyor. Zülfü de âşıkları küfre kesrete, siyahlığa götürdüğü için küfr âlâmeti olan zünnâra benziyor.

3.6. İmân

İnanma, inanç. Tasavvufta îmân şeriatin gereklerini yerine getirdikten başka Hakk'a yönelmek ve O'ndan gayriye yüz çevirmek olarak tanımlanır. İmânın zıddı küfürdür. İmân aydınlık, küfr karanlık anlamlarına gelir (Pala, 1989: 255).

N'ola zâhid bilse **küfr-i zülfün imân** olduğın
Şimdi görmüşler midür **kâfir** müselmân olduğın (222/1)

Ne olur zâhid zülf küfrünün imân olduğunu bilse. Kâfirin Müslüman olduğunu şimdi mi görmüşlerdir?

3.7. Sefid

Beyaz, ak. Şairler tarafından ağarmış, beyazlamış saçtan da bahsedilmiştir. Bu tür ifadelerde sevgili değil âşıkların kendi durumları anlatılmaktadır. Yaşlılığın ve ömrün sonuna gelindiğinin veya çok fazla çekilen üzüntü ve ıstırabın bir neticesi olarak kullanılmıştır (Öztoprak 2004: 256). Fuzûlî'nin gazellerinde ak saçtan sefid sıfatıyla bahseden bir beyt vardır:

Virdi rihletden haber **mûy-i sefid** ü rûy-i zerd
Çihre-i handânı vü **zülf-i perişânı** unut (45/2)

Ak saç ile sarı yüz göç zamanı geldiğini haber veriyor. Gülen yüz ile perişan zülfü unut. Âşıklığın nişanesi olan sararmış yüz ve kemâli ifade eden ak saç göç zamanı geldiğini bildiriyor. Yani maddeden sıyrılmak, ilâhî aşka düşmek zamanı geldiğini diyor.

3.8. Gurâb

Karga. Sevgilinin benleri, ayva tüyleri ve misk kokulu zülfü, can gülşenini kaplamış kargalardır. Siyah rengi dolayısıyla ilgi kurulur.

Sabâdan gül yüzünde **sünbül-i pür-pîç ü tâb** oynar
Sanasan per açup gülşende bir **müşgîn gurâb** oynar (70/1)

Sabâ rüzgârından, güle benzeyen yüzünde, sünbül gibi kıvrım kıvrım zülfün oynuyor. Sanırsın gül bahçesinde siyah bir karga kanat çırpıyor.

3.9. Dûd

Duman anlamına gelir. Dumanın yükselirken aldığı kıvrım kıvrım sekli ve rengi dolayısıyla benzetilir. Gönlün ateş, sevgilinin yanağının şem olarak tasavvuru, saçın duman olarak değerlendirilmesine vesile olur. Bu ilgide şekil ve renk önemlidir. Sevgilinin saçları güzel kokusundan dolayı micmerden yayılan dumana benzetilir. Yanak ateş olduğu zaman saçlar, bu atesin dumanı olur.

Şem' başından çiharmış **dûd-ı şevk-i kâkülün**
Böyle küteh 'ömr ile başındaki **sevdâya** bah (58/2)

Mumun başından, kâkülünün hararetli aşkının dumanı çıkarmış. Bu kadar kısa ömür ile başındaki sevdaya bak. Mum yanarken çıkan kıvrım kıvrım duman kâküle benzer. Bunu yanan bir kâkülden yükselen dumana benzetiyor. Mumun ömrü bir geceliktir. Lâkin başındaki sevda, kâkül aşkıdır. Kâkül ise ömre benzetilir ve uzundur. Kendi ömrü kısa ve sevdası uzundur. Sevda aynı zamanda kâkülün rengidir.

3.10. Sünbül

Şekil, koku ve renk benzerliğinden dolayı benzetilir. Saçın en fazla bu unsurla ilgisinin kurulduğu görülür. Doğrudan saçın yerine kullanıldığını görüyoruz.

Pençe-i berg-i çenâr itmiş müheyâ şâneler
Anlamış gûyâ ki **sünbül kâkülünün tâbı** var (74/2)

Çınar yaprağının pençesi taraklar hazırlamış. Gûyâ sünbül kâkülünün düğümlendiğini anlamış. Çınar yaprağı el şeklindedir. Sünbül ise koyu renginden ve kıvrımlarından dolayı saça benzetilir.

3.11. Benefşe

Menekşe. Divân şiirinde kokusu, koyu rengi, boyunun eğriliği ve şekil yapısıyla anılmıştır. Baharın ve çemenin en belirgin unsurlarından biridir. Renk ve koku yönünden miske benzer. Demet demet olup pazarda satılması haliyle saç andırır (Pala, 1989: 332).

Gâlib olmuş halka zevk-i seyr-i gülşen gâlibâ
Çekmeğe halkı **benefşe zülfinün kullâbı** var (74/5)

Galiba insanlara gül bahçesini görmek zevki, diğer zevklere üstün gelmiş. Halkı gülşene çekmek için menekşeyi andıran zülfinün çengeli var. Menekşe siyah renktedir, saça benzer. Saç da kıvrımlıdır, çengel şeklindedir.

3.12. Kara

Zülf hep siyah olarak ele alınır. Bu siyahlıktan hareketle aya ve güneşe benzeyen yüz arasında bir tezat yapılır. Saçın siyahlıkla ilgili pek çok kelimeyle tavsif edildiği görülür.

Virür sitem sebakın tıfl-ı hattuna **zülfin**
Koma o içi **karanı** levh-i sâde ile (248/2)

Zülfün, ayva tüyelerinin çocuğuna zulüm dersi veriyor. O içi kararı bu gönül levhası saf olanla bir arada tutma. Zülf büyük ve şiddetli kesrettir. Zulmü de o derecede büyük ve şiddetlidir. Zülf aynı zamanda uzundur. Ayva tüyelerine nazaran daha çok te'sirlidir. Ayva tüyleri ona nazaran çocuktur. Zülf, zulmü ayva tüyelerine öğretebilir.

3.13. Sevdâ

Kelimenin siyah renk ve aşk anlamları dolayısıyla sıkça kullanıldığı görülür. Saçın âşık üzerindeki etkisini en iyi dile getiren benzetme onun sevda olarak telakki edilmesidir. Sevda kalpte bulunan siyah bir sıvının aslıdır ve daha çok süveyda diye anılır. Kara sevda tabiri de siyah olmasından dolayıdır. Kelime hem renk hem de aşka düşmek anlamlarıyla şiiirlerde kullanılmıştır (Pala 1989: 437).

Ey Fuzûlî bir sanem **zûlfine** gönlüm bağladım
Çekdi **zencîr-i cünûna** 'akıbet **sevdâ** meni (290/7)

Ey Fuzûlî, gönlümü put gibi güzel bir dilberin zûlfüne bağladım. Bu sevda, beni en sonunda delilik zincirine çekti. Zülf siyahtır ve zincire benzer. Onun için bu sevda diyor. Sevda aynı zamanda siyahtır. Burada melankoli, kara sevdâ anlamında kullanılmıştır. Kara sevdaya düşenin sonu cinnettir.

Gönül yetdi ecel zevk-i ruh-ı dil-dâr yetmez mi
Ağardı **mûy-ı ser sevdâ-yı zûlf-i yâr** yetmez mi (289/1)

Ey gönül! Ecel gelip çattı. Sevgilinin güzel yüzünden aldığın zevk kâfi değil mi? Başındaki saçlar ağardı. Sevgilinin saçının sevdası yetmez mi?

3.14. Müşgîn

Misk kokulu. Sevgilinin saçı, yanağı, beni müşgîn olarak nitelenir. Kelimenin siyah renkle de alakası vardır.

Ser-geşteliğüm **kâkül-i müşgînün** ucından
Âşüfteliğüm **zûlf-i perîşânun** içündür (105/2)

Böyle âvâre oluşum, başımın dönmesi misk renkli ve kokulu kâkülünün kıvrımı yüzündendir. Yine çılgınca âşık oluşum perîşan zülfün içindir.

4. Saçın kokusu ile ilgili görünüşler

Müşg, müşgîn, müşg-i Çin, Hata, nâfe, 'Anber, mu'anber, bû, Sünbül, Semen.

4.1. 'Anber

Hind denizlerinde yaşayan bir çeşit ada balığından elde edilen yumuşak, yapışkan ve kara renkte, güzel kokulu bir maddedir. Divân şairleri anberden, kokusu ve rengi münasebetiyle bahsederler. Sevgilinin saçı daima misk ve anber kokar (Pala, 1989: 36).

'Aks-i rûyun suya salmış sâye **zûlfün** toprağa
'**Anber** itmiş toprağın adın suyun ismin gül-âb (27/3)

Yanağının aksi suya, zûlfün de toprağa gölge salmış. Toprağın adını amber, suyun ismini de gül suyu yapmış. Hakiki güzelin güzellikleri bütün kâinata yayılmıştır. Yanak, parlaklığı ve renk değiştirmesi bakımından suya benzer. Yanak rengi bakımından güle benzediği için suya aksedince su, gül suyu olmuş, aynı zamanda su ile gül birleşince gül-âb, gül suyu oluyor. Zûlf ise siyahtır. Toprağa aksedince ona kokusunu veriyor. Toprak da amber oluyor.

Ne hoşdur 'ârizun devrinde **zûlf-i 'anber-efşânun**
Bu devrânda ne hoş **cem'iiyeti** var ol **perîşânun** (162/1)

Yuvarlak yanağının üzerinde amber kokusu saçan zûlfün ne güzeldir. Bu zamanda o perîşânın ne güzel huzur ve rahatı var. Yanağın yan taraflarında saç vardır. Bu zûlftür. Yanağın etrafındaki siyah saçlar altındaki beyaz yüz, dolayısıyla boz renk peyda eder. Amber boz renklidir. Zûlf perîşândır. Perîşân bir şeyin huzura kavuşması ise cem'iyet topluluktur.

Ey diyen kim şâm-ı ikbâlün ne yüzden tiredür
Sâye salmış aya ol **gîsû-yı 'anber-sâya** bah (58/6)

Ey baht ve saadetin gecesi ne sebepten karanlıktır diyen! Aya gölgesini salmış o amber kokusu yayan saça bak (sebeb odur).

4.2. Bû, bûy

Koku.

Yilde bulmuş **bûy-ı zûlfün** suda 'aks-i 'ârizun
Kim yili bağına basub suya göz tikmiş habâb (27/4)

Hava kabarcığı rûzgârda senin zûlfünün kokusunu aldığı, suda yanağının aksini gördüğü için rûzgârı bağına basmış, suya göz dikmiştir. Onu da almak ister.

Gönül ister ala bir **bû ser-i zülfünden** lik
Virmedin can diler almak sanur âsandur bu (237/6)

Gönül, can vermeden saçından bir koku almak ister. Can vermeden onu almak diler. Bunun kolay olduğunu zanneder.

4.3. Sünbül

Sevgilinin saçlarıyla ilgili olarak ele alınır. Divân Şiiri'nin sık rastlanan çiçek adlarından biridir. Şekli ve kokusu itibariyle sevgilinin saçına benzer. Hatta sevgilinin saçını kıskanır ve ona özenir. Sünbül ile gül, hemen çok zaman birlikte bulunur. Bunun nedeni sünbül saçların, gül yanaklar üzerine dökülmesidir. Şekilce dağınık ve kıvrımlı olan sünbül, bazan süpürge veya gölgelik de olabilir. Deste deste oluşu, tazeliği vs. de sık anılan özellikleridir. Ayrıca sarık kenarına ve kulak arkasına takılma âdeti hayli yaygındır (Pala, 1989: 451).

Gitdi elden sanemün **sünbül-i müşg-efşânı**
Yine devr itdi perişân men-i ser-gerdâni (267/1)

Put gibi güzelin misk saçan sünbül saçı elden gitti. Felek yine benim gibi başı dönmüş âvâreyi, perişan etti.

4.4. Semen

Yasemin. Divân Şiiri'nde daha çok rengi, kokusu ve yaprağı ile anılır.

Rişte-i cânım yeter it pür-girih
Salma **ser-i zülf-i semen-sâya** tâb (26/2)

(Ey sevgili!) İp gibi ince olan canımı düğümlerle doldurma. Gül kokusu yayan saç uçlarını kıvrma.

4.5. Mu'anber

Anber kokulu.

Reşk odıyla yahılur rişte-i cânım ki niçün
Değer ol 'ârıza **gîsû-yi mu'anber** güstâh (59/3)

Canımın ipi hasret ateşi ile yakılıyor. Amber kokulu saç, o yanağa haddini aşır niçin küstahlık edip değişiyor?

4.6. Müşgîn

Misk kokulu. Sevgilinin saçı, yanağı, beni müşğın olarak nitelenir. Kelimenin siyah renkle de alakası vardır.

Müsel sel zülf-i müşğınünden arturmuş ruhun revnak
Zihî **sümbül** ki olmuş zıveri gül-berg-i handânun (162/4)

Bir zincir hâlinde bulunan misk renkli (siyah) ve kokulu zülfün yanağının parıltısını ve revâcını artırmış. Açılmış gülü süsleyen o ne sümbüldür?

Hiç **sümbül sümbül-i zülfün** kimi **müşğın** degül
Nâfe-i Çin'i saçun tek dirler amma çin degül (179/1)

Hiçbir sümbül senin sümbüle benzeyen zülfün gibi siyah ve misk kokulu değildir. Çin nâfesinin (göbek miski) saçın gibi olduğunu derler ama bu doğru değildir. Sevgilinin zülfü renk ve koku itibarıyla miskten, şekil itibarıyla da sümbülden çok üstündür. Sümbülü kıvrım kıvrım saça benzetirler.

4-7. Müşğ-i Çin

Çin miski.

Müşğ-i Çin âvâre olmuşdur vatandan men kimi
Hansı şühun bilmezem **zülf-i perîşân**ın sever (83/4)

Çin miski benim gibi vatanından ayrı düşmüş, âvâre olmuştur. Bilmiyorum hangi güzelin perîşan zülfünü sever? Misk siyahtır ve çok kıymetlidir. Çin ahularından elde edilir ve diyâr diyar götürülüp satılır. Zülfe benzer ve neticede zülf içinde mahvolur, yok olur.

Müşğ-i Çin zülfün ile eylese da'vî ne 'aceb
Ne olur yüzü **kara** kulda hatâdan gayrı (271/4)

Çin'de yetişen misk senin zülfün ile da'vaya kalkışsa hayret etmemeli. Yüzü kara kulda hatadan gayri ne bulunur? Müşğ-i Çin siyahlığı ve kokusu zülfe benzetilir.

4.8. Müşğ

Misk, Doğu Türkistan da yaşayan bir çeşit ceylanın göbeğinden elde edilen güzel kokudur. Kokusu ve siyah rengi ile sevgilinin birçok özelliği ile

beraber ele alınır. Çin, Hıta, Hutun ve ahu ile birlikte sıkça zikredilir (Pala, 1989: 374).

Ger **müşğ** dirse 'âşık ol **bûy-ı zülfe** sâkî
Tünd olma bir kadeh vir ter eylesün dimağı (261/6)

Âşık eğer sevgilinin zülfünün kokusuna misk derse kızma, ona bir kadeh ver damağını ıslatsın. Damağını ıslatsın, şarap ile damağını ıslatsın; bir de dimağını, beynini, idrakini tazelesin. O zaman hakikati anlar, sevgilinin zülfünün kokusunu miske benzetmez.

4.9. 'Anber-fâm

Kâkülin şâne açub kıldı hevâyı **müşğîn**
Tiğ **mûy**ın dağıdup etdi yiri '**anber-fâm** (182/6)

Tarak, kâkülünü açıp havayı misk kokusuna boğdu. Makas, saçını kesip yeri amber rengine boyadı.

SONUÇ

Sevgili, Dîvân Şiiri'mizin vaz geçilmez ögesidir. O âşıkların aklını başından alan eşsiz güzelliğe sahiptir. Onu dış görünüş ve fizikî açıdan benzersiz güzelliğe erdiren bazı özellikler mevcuttur. Dîvân Şiiri'nde sevgilinin güzelliğinden bahs eden eserlerde ilk sırayı alan saç, farklı benzetme ve sıfatlarla sanatçıların anlatımlarında kendini gösterir. Dîvân şairi, saçla ilgili kavramları ilk zamanlarda geleneğin belirlediği dar bir çerçevede ele almıştır, ancak ilerleyen zamanlarda, devir ve şairin üslûbunun değişim ve gelişimine paralel olarak farklı şekillerde de kullandığı olmuştur.

Klasik edebiyatımızda saç; zülf, kâkül, turra, gîsû, mû/mûy, perçem gibi yakın anlamlar ihtiva eden kelimelerle ifade edilir. Sevgilinin gül bahçesini andıran yanağına halkalanıp yatan yılan benzeyen, dolunayı örten bulutu andıran saça *zülfe* denmiş ve zamanla saçın anlamını ihtiva etmiştir. Öyle ki zülf dendiği vakit doğrudan saç akla gelmeye başlamış ve Fuzûlî de dâhil olmak üzere birçok şairimizin divanlarında saçla ilgili kullanımlarda ilk sırayı zülf almıştır. Alın üzerine dökülen ve alında halkalanan saça *kâkül*, omuza dökülen, kadınların arkalarında saldıkları örgülü, örgüsüz uzun saça *gîsû*, kıl ya da saçın teline *mû/mûy*, alına dökülen halkalanan, tepede bırakılan saça *perçem*, alına dökülen lülelenmiş saça *turra* denmiştir. Şairler, bu unsurların

her biriyle saçın farklı bir görünüşüne işaret etmişler ve bu adlandırmalar zamanla saçın belirli şekillerinin ismi olmuştur. Saçla ilgili teşbih ve mecazların şairlerin elinde işlene işlene geliştirildiği ve zenginleştirildiği görölmektedir.

Sevgiliye ait vasıfların ilk akla gelenlerinden biri olan saç, yüzün güzelliğini artırmasından dolayı, büyük ölçüde güzelliği sağlayan önemli bir unsur olarak görölr. Sadece yüz, güzelliğ için yeterli değildir. Kaş, kirpik, hat, yanak ve dudak bu güzelliği tamamlayıcı unsurlardır. Bu unsurların terkihi onu güzel kılmaktadır. Fuzüli'nin gazellerinde zülf diğer kelimelerden daha fazla kullanılmıştır. Beyitlerdeki mürekkep kullanımların çoğunda saç için zülf kelimesinin tercih edilmiş olması dikkat çekmektedir. (Zülf-i perîşân, küfr-i zülf, sâye-i zülf, ser-i zülf, zülf-i pür-tâb, kemend-i çîn-i zülf vb...) Özellikle *zülf-i perîşân* saçın dağınık ve karmaşıklığı ve âşıkların gönüllerinin perişanlığı arasındaki ilgiyi vurgulamak için çokça kullanılmıştır. Saça ait benzetme, tasavvur ve mecazların ağırlığını şekle ait hususiyetler oluşturmaktadır. Saçın şekliyle ilgili perişan, ham, rişte, zincir, jülîde, târ, 'ömr ve fitne benzetmeleri şairin çok fazla üzerinde durduğu benzetmelerdir. Saça ait benzetmelerin çokluğu âşığı etkileyen en önemli güzelliğ unsuru olmasından kaynaklanır. Saçlar âşıklar üzerindeki etkisinden dolayı perişan, bela, fitne çıkarıcı, hileci, büyücü, tuzak, gönül avlayan, kargaşa yaratan gibi unsurlarla sıklıkla anılır. Bu tür benzetmelerde renk ve şekil hususiyetleri de göz önünde bulundurulmuştur. Saç şekli, kokusu ve rengiyle âşığı daima kendine bağlamıştır. Saçlar âşığı cezbeden aynı zamanda da eziyet eden özellikleriyle Fuzüli'de de karşımıza çıkar.

Fuzüli'nin gazellerinde saçla ilgili hâl ve vasıflara dair tabirler ve sıfatları şu şekilde tasnif edebiliriz: Genel olarak; *mû/mûy, zülf, kâkül, gîsû* ve *turrâ*, şekli açısından; *uzun, tavîl, ömr, tûl-ı emel, pây-mâl, düşmek, târ, rişte, zünnâr, kıl, pîç, tâb, pîç ü tâb, tâb-dâr, çîn, ham, şiken, halka, çenber, çengel (kullâb), çeng, 'akd, girîh, kayd, beste, peyvend, dâm, sayd, zincir, müselsel, kemend, yılan, mâr, ejder, ejderha, derhem, perîşân, âşüfte, cem'iyet, jülîde, müşevveş, jülîde, teşviş, fitne, kuyâmet, sihir, efsun, hırsız, tarrâr, perde, nikâb, ebr, küfr, sünbül, tarh, rengi açısından; kara, siyah, târ, sevâd, sevdâ, zulmet, küfr, kâfir, zünnâr, bût, imân, sefid (ak), Hindû, gurâb, dûd, âh, benefşe, sünbül, müşgîn, 'anber-fâm, kokusu açısından; müşg, müşgîn, müşg-i Çin, Hata, nâfe, 'anber, mu'anber, bû, sünbül, semen. Saçla ilgili tasnifini yaptığımız bu hâl ve vasıflar Fuzüli'nin usta kalemiyle bazen tamamen kendi üzerinde, bazen de yakınında*

olan diğer güzellik unsurlarıyla birlikte ele alınarak şekil bulmuş ve işlenmiştir.

Bir durum tespiti olarak nitelenebilecek bu çalışmada, bir güzellik unsuru olarak Fuzûlî'nin gazellerindeki saç mazmunu ele alındı. *Fuzûlî Divânı*'nda yer alan 303 gazelde saçla ilgili olarak tespit edilen hâl ve vasıflara dair tabirler ve sıfatlara, İpekten (1992)'in mazmunlar ile ilgili yaptığı tasnifin saç maddesi esas alınarak, yer verildi. Fuzûlî'nin gazellerindeki saçın görünüşleri, çeşitli özellikleri ve şiirindeki yansımaları üzerinde duruldu. Saça dair söylenen şeyler onun şekli, rengi ve kokusu üzerinedir. Fuzûlî'nin ve diğer şairlerimizin Divânlarında yer alan şiirleri üzerine yapılacak olan daha kapsamlı incelemeler, şairler arasındaki üslubu belirleyici, mazmunları kullanım benzerlikleri ya da farklılıkları üzerinde daha sağlıklı fikirler edinilmesine vesile olacaktır.

KAYNAKLAR

- AKKAYA, Mehmet (2018). "Divân ve Halk Şiirinin Şahıs Dünyası", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.: 20, S.: 3, ss. 363-380.
- AKÜN, Ömer Faruk (1994). "Divân Edebiyatı", TDVİA, C.IX, İstanbul, ss. 389-424.
- AKYÜZ, Kenan vd. (1973). *Fuzûlî Divânı*, Ankara: İş Bankası Yayınları.
- AMÎD, Hasan (1381). *Ferheng-i Fârisî-i Amîd*, Tahran: Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- ARI, Ahmet (1987). *Hayretî Divânı'nda Sevgili ve Sevgilinin Fizikî Yapısı ile İlgili Özellikler*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- AYDIN, Halûk (2010). *Cevrî Divânı'nun Tahlili*, Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi.
- BANARLI, N. Sami (1998). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 2 C., İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- BOZASLAN, Seda Uysal (2015). "Hadikatü'l-Fünûn'un Teşbih Kısmının Enisü'l-Uşşâk ve Miftâhu't-Teşbih'le Karşılaştırılması" *Gazi Türkiyat*, S. 17, ss. 135-146.
- CEBECİOĞLU, Ethem (2005). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (1971). *Necâtî Bey Divânı'nun Tahlili*, İstanbul: MEB. Yayınları.
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1988). "Fuzûlî'nin Bir Beyti Üzerine Bazı Düşünceler" *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, İstanbul, ss. 199-210.

ÇELİK, Gülderen (2005). *İbn-i Kemâl Divânı'nda İnsan Unsuru*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir; Osmangazi Üniversitesi.

DEMİR, Nurettin (2004). "Kâkül", *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, ss. 23-24.

DENİZ, Sebahat (2004). "Divân Şiiri Güzelinin Saç Şekli". *Saç Kitabı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, ss. 262-314.

DEVELLİOĞLU, Ferit (1988). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi,

DUMAN, Mehmet Akif (2019). "Bosnalı Mehmet Fâzıl Paşa Divânı'nda Sevgiliye Ait Güzellik Unsurları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS)*, S.: 89, ss. 293-314.

ELİAÇIK, Muhittin (2008) "Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde Mahbûba Ait Benzetme Lafızlarını Açıklayan Bir Risale", *İlmî Araştırmalar*, ss. 57-67.

ELİAÇIK, Muhittin (2009). "Bavyera Devlet Kütüphanesi'nde Mahbûbun Sıfatlarına Dair Risale Miftâhü't-Teşbih'ten Bir İntihal mi?" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.: 21, ss. 239-280.

EREN, Aysun (2010). "Bâkî ve Nedîm'in Gazellerinde Sevgili ve Güzellik Unsurları", 3. *Uluslararası Bir Bilim Kategorisi Olarak Kadın: Edebiyat, Dil, Kültür ve Sanat Çalışmalarında Kadın Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 28-30 Nisan, Konya, ss. 397-408.

ERÜNSAL, İsmail (1988). "Mu'idi'nin Miftâhu't-Teşbih'i", *Osmanlı Araştırmaları: VII-VIII*, (Ayrı basım), İstanbul, ss. 215-272.

GÖLPINARLI, Abdülbaki (1977). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Yayınları.

GÜFTA, Hüseyin (2009). "20. Yüzyıl Antakyalı Şairlerden Yahyâ-zâde Âsaf'ın Şiirlerinde Divân Şiiri Geleneği Unsurları", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.: 6, S.: 12, ss. 41-69.

GÜMÜŞ, Nevin (1995). "Yahya Nazîm Divânı'nda Sevgiliye Ait Güzellik Unsurları ile Âşık-Ma'sûk Münasebeti", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.: 6, ss. 231-247.

GÜRBÜZ, Mehmet (2010). "Şiir Semasının Yegâne Yıldızı; Güzeller Sultanı" *Turkish Studies*, Vol.: 5/3, pp.: 242-257.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1972). *Fuzûlî*, İstanbul: Toker Yayınları.

İPEK, Abdulmuttalip (2017). "Ahmedî Divânı'nda Saç-Meş'ar Münasebeti" *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, S.: 7, ss. 57-67.

İPEKTEN, Halûk (1988). *Fuzûlî, Hayatı, Edebî kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi. Fen-Edebiyat Fak. yay.

İPEKTEN, Halûk (1992). *Mazmunlar*. Erzurum: Atatürk Üniv., (Teksir).

İPEKTEN, Halûk (1993). “Divân Şiirinde Mazmunlar” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1, ss. 9-13.

KANTEMİR, Fatma (2008). *Bâkî ve Nedîm’in Gazellerinde Sevgilideki Güzellik Unsurları*. Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.

KARABEY, Turgut vd. (1994). *Enîsü’l-Uşşâk (Klasik Doğu Edebiyatlarında Sevgiliyle İlgili Mazmunlar)*, Ankara: Ecdad Yayınları.

KARAHAN, Abdülkadir (1995). *Fuzûlî, Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları.

KARÇEBAŞI, Sinem (2010). *Şeyhülislâm Yahyâ’nın Gazellerinde Âşığa ve Sevgiliye Ait Unsurlar*, Yüksek lisans tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.

KÖKSAL, M. Fatih (2002). “Eski Şiirimizin Nâdide Güzelleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 11, ss. 161-168.

KURNAZ, Cemal (1987). *Hayâlî Bey Divânı Tahlîli*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

LEVENT, Agâh Sırrı (1980). *Divân Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

MENGİ, Mine (2000). “Divân Şiiri ve Bîkr-i Mana”, *Divân Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

OKMAK, Özgür (2015). Aydınli Visâli’nin Şiirlerinde Yer Alan Sevgiliye Ait Güzellik Unsurları. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* S. 5, ss. 115-142.

ONAN, N. Halil (1989), *İzahlı Divân Şiiri Antolojisi*, İstanbul: MEB Yay.

ONAY, Ahmet Talat (1992). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzâhı*, Ankara: TDV. Yayınları.

ÖZTOPRAK, Nihat (2004). “Divân Siirinde Güzelin Saç Rengi”, *Saç Kitabı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, ss. 240-261.

ÖZTOPRAK, Nihat (2004). “Divân Siirinde Saç Kokusu”, *Saç Kitabı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, ss. 315-334.

PALA, İskender (1989). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 2 C., Ankara: Akçağ Yayınları.

PEKTAŞ, Mehmet (2011). *XIV. Yüzyıl Divân Şiirinde Sevgiliye Dair Benzetmeler*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

SEFERCİOĞLU, M. Nejat (1981). *Fuzûlî Divânı’nda Sevgilinin Fizikî Yapısıyla İlgili Özellikler*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

SEFERCİOĞLU, M. Nejat (2001). *Nev’î Divânı’nın Tahlîli*, Ankara: Akçağ Yayınları.

ŞAHİN, K. Şamil (2011). “Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç ve Âşık Üzerindeki Etkisi”. *Turkish Studies*, Vol.: 6/3, pp.: 1851-1867.

ŞAHİN, K. Şamil (2009). *Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç, Kaş, Kirpik, Hat*. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi.

- Şemseddin Sâmî (2002) *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul; Çağrı Yayınları.
- ŞENER, Hasan; AKATAY, Kübra (2018). “Fuzûlî'nin Türkçe Divânı'ndaki Gazellerinde Gönül”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 28, S. 2, ss. 77-95.
- Şerâfeddin Râmî (2005). *Âşıkların Sevgilisi*, (Haz: Mustafa Fidan, Habib Derzineversî), Lefkoşa: Akdeniz Haber Ajansı Yayınları.
- TANYILDIZ, Ahmet (2009). “Sevgilide Güzellik Unsuru Olarak Saç”, *Turkish Studies*, Vol.: 4/2, pp. 975-992.
- TARLAN, Ali Nihat (1985). *Fuzûlî Divânı Şerhi*, 3 C., Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- TARLAN, A. Nihat (2004). *Şeyhî Divânı'nı Tetkik*, Ankara: Akçağ Yayınları
- TOLASA, Harun (1973). *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Atatürk Üniv., FEF. Yayınları, Ankara: Sevinç Matbaası.
- ULUDAĞ, Erdoğan (1992). *Şeyhülislâm Bahâyî Divânı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- ULUDAĞ, Erdoğan (2016). “Fuzûlî'nin Gazellerinde Bir Güzellik Unsuru Olarak Yanak” *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSD) (Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı Özel Sayısı)*, ÖS-III: (15-68).
- ULUDAĞ, Süleyman (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- UNDU, Sevda (2007). *Fehîm-i Kadîm Divânı'nda Sevgili ve Sevgilinin Güzellik Unsurları*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon: Kocatepe Üniversitesi.
- YAĞCIOĞLU, Songül A. (2009). *Fuzûlî ve Bâkî Divânlarının Karşılaştırılması*. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi.
- YESİRGİL, Nevzat (1952). *Fuzûlî, Hayatı, Sanatı, Şiirleri*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- YILMAZ, H. Kâmil (2012). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- YONTAR, M. Hanefi (1995). *Kadı Burhaneddin Divânı'nın Tahlili*, Doktora Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.
- YUNUSOĞLU, A. Zeki (1994). *Fuzûlî'nin Gazellerinde Manevî Unsurlarla İlgili Mazmunlar*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi
- ZAVOTÇU, Gencay (2013). *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, İstanbul: Kesit Yayınları.